

Η ΛΙΜΝΗ ΤΩΝ ΜΥΘΩΝ ΚΑΙ

Στυμφαλία

Η

πρώτη μου επαφή - πριν μερικά χρόνια - με τη Στυμφαλία υπήρξε σχεδόν απογοητευτική. Ήταν τριήμερο Καθαράς Δευτέρας. Μετά από ένα πολύωρο ταξίδι από τη Θεσσαλονίκη είχα βρεθεί μαζί με εκατοντάδες άλλους οδηγούς - στη συντριπτική τους πλειοψηφία Αθηναίους - να σέρνομαι στον στενό ανηφορικό δρόμο πάνω από το Κιάτο, για να καταλήξω στο οροπέδιο της Στυμφαλίας, που ήδη ασφρακτιούσε από αναρίθμητα αυτοκίνητα. Η φευγαλέα εικόνα που μου είχε μείνει από τη λίμνη, ήταν κάποια μικρά τμήματα υδάτινης επιφάνειας, που παρεμβάλλονταν ανάμεσα στους απέραν-

τους καλαμιώνες. Αυτή λοιπόν ήταν η περίφημη Στυμφαλία, η λίμνη των μύθων και των θρύλων;

Την μεθεπόμενη χρονιά με ξαναβγάζει ο δρόμος στη Στυμφαλία, τη φορά αυτή ανηφορίζοντας από την πεδιάδα της Νεμέας. Είναι ένα ζεστό φθινοπωριάτικο πρωινό, μια καθημερινή ήρεμη και γαλήνια.

Οδηγώ αργά, μόνος σχεδόν, κατά μήκος της νότιας πλευράς της λίμνης. Κάθε λίγο σταματάω για ν' αποθαυμάσω το πέταγμα κάποιου πουλιού, την βελούδινη ωχροκίτρινη επιφάνεια των καλαμιώνων, τις αντανάκλασεις της Κυλλίνης στα ακίνητα νερά, τη γραφική παρουσία

Τ Ω Ν Θ Ρ Υ Λ Ω Ν

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΘΕΟΦΙΛΟΣ Δ. ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ANNA A. ΚΑΛΑΪΤΖΗ

ενός ψαρά με το καλάμι του στην όχθη. Κατεβαίνω από το δρόμο, περιπλανιέμαι αρκετή ώρα στο χωμάτινο παραλίμνιο μονοπάτι. Ωστόσο ο χρόνος με πιέζει. Η ουσιαστική γνωριμία με τη Στυμφαλία, το φυσικό περιβάλλον, το αρχαίο της παρελθόν και τους ανθρώπους, αναβάλλονται για την επόμενη φορά ...

Χειμώνας του 2004. Έφτασε η στιγμή ν' αφιερώσουμε περισσότερο χρόνο στη Στυμφαλία.

ΝΥΧΤΑ ΣΤΑ ΟΡΕΙΝΑ

ΑΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΘΗΝΑΙΟΥΣ - και γενικά τους νότιους - η ορεινή Κορινθία σημαίνει μια απλή μονοήμερη εκδρομή, για κάποιον από τα βόρεια της χώρας, αποτελεί ταξίδι κουραστικό και πολύωρο. Ωστόσο, για έναν ιδεολόγο ταξιδευτή, που, ξεκινώντας, "εύχεται νάναι μακρύς ο δρόμος", τα 600 χιλιόμετρα ως τη Στυμφαλία αποτελούν προοπτική συναρπαστική και ελκυστική. Μακεδονία, Θεσσαλία, Στερεά, Πελοπόννησος...

Το χαμήλωμα του ήλιου μας βρίσκει στην αρχή του οροπεδίου της Στυμφαλίας. Είναι καθημερινή, ο τόπος είναι ήσυχος, έρημος σχεδόν. Τα αυτοκίνητα που μας διασταυρώνουν είναι ελάχιστα και ανήκουν αποκλειστικά στους ντόπιους. Τα ταβερνάκια των χωριών την ώρα αυτή είναι κλειστά, οι θράκες στις ψησταριές είναι σβηστές, οι σουβλες πάνω τους ακίνητες. Λίγη ώρα αργότερα, καθώς η νύχτα πλησιάζει, τα ταβερνάκια και τα καφενεία ζωντανεύουν, οι καμινάδες από τα τζάκια αρχίζουν να καπνίζουν. Όλο και κάποιος ντόπιος θα φανεί, όλο και κάποιος περαστικός θα σταθεί να ξαποστάσει πλάϊ στα αναμμένα κούτσουρα και το χύμα κοκκινέλι.

Διασχίζουμε αργά τη χειμωνιάτικη κοιλάδα. Ψηλά στα βόρεια λάμπουν για λίγο ακόμα στο τελευταίο φως οι χιονοσκεπαστες κορφές της Ζήρειας. Στην πεδιάδα και στη λίμνη, τα χρώματα σκουραίνουν, οι όγκοι γίνονται ασαφείς. Καλαμιώνες, νερά, χωράφια και αμπελάκια είναι πια μια σκοτεινή, αξεδιάλυτη επιφάνεια.

Πίσω από τον αυχένα της Καστανιάς προβάλλει το Οροπέδιο του Φενεού με τον επιβλητικό ορεινό όγκο του Χελμού.

Στον οικισμό **Καρτέρι** τελειώνει η πεδιάδα. Αμέσως μετά το τοπίο μεταβάλλεται δραματικά. Οι νοηλικές εκτάσεις της Στυμφαλίας δίνουν τη θέση τους στις απότομες υπώρειες της Κυλλήνης, οι καρδιές, τα σκλήθρα και οι λεύκες αντικαθίστανται από τις αρρενωπές και οξυγώνιες κορυφές των έλατων. Ψηλά πάνω απ' τα κεφάλια μας, ξεχωρίζουν τα πρώτα φώτα της Καστανιάς.

Η ονομασία του χωριού μας ξενίζει αρχικά. Είναι δυνατόν να ονομάζεται "Καστανιά", κυκλωμένη από έλατα; Αν ανατρέξουμε ωστόσο στην ιστορία του χωριού και πάμε πίσω στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, θα συναντήσουμε στη θέση των σημερινών έλατων, το φημισμένο **Καστανοδάσος** της Καστανιάς. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο **Κ. Καραμήτσος** στο βιβλίο του "**Η Εύανδρος Καστανιά**": "Στα χρόνια εκείνα, το κύριο επάγγελμα των κατοίκων της Καστανιάς ήταν η περιποίησης και περισυλλογή των καρπών από το Καστανοδάσος που εκάλυπτε τότε ολόκληρον την βόρειαν και ανατολι-

κήν πλευράν του χωριού.

Από το δάσος αυτό πήρε και το χωριό μας το όνομά του Καστανιά. Για τους καρπούς του δάσους αυτού πρέπει να τονίσουμε, ότι σύμφωνα με τις μαρτυρίες της παράδοσης που έφθασαν μέχρι τις μέρες μας, ήσαν άριστης ποιότητας. Είχαν το μεγαλύτερο μέγεθος από όσα κάστανα κυκλοφορούσαν τότε στην αγορά, φημιζονταν δε επιπλέον για την γεύση τους".

Μετά την επιδρομή του Ιμπραήμ εκτός από τα σπίτια του χωριού κάηκε και το δάσος. Έτσι μετά το 1870 αρχίζει η σταδιακή παρακμή της Καστανιάς και η μετανάστευση των κατοίκων της στο εξωτερικό, στην Αθήνα και σε άλλους πεδινούς οικισμούς της Στυμφαλίας.

Στα φώτα του αυτοκινήτου εμφανίζεται λίγο πιο πάνω απ' το Καρτέρι μια πινακίδα, που προειδοποιεί για "συνεχείς στροφές σε μήκος 1 χιλιόμετρο".

-Ωραία, σχολιάζει χαρούμενα η Άννα, φτάσαμε! Ανηφορίζει ο δρόμος ανάμεσα στα έλατα με κλειστές αλλεπάλληλες στροφές, το χιλιόμετρο

τελειώνει και μετά από λίγο εμφανίζεται νέα, πανομοιότυπη με την πρώτη, πινακίδα.

Νέα αισιόδοξη πρόβλεψη της Άννας και νέα διάψευση των ελπίδων της για τερατισμό του ταξιδιού. Η ίδια πάντα σαδιωτική πινακίδα εμφανίζεται άλλες τέσσερις φορές, ώπου στο τέλος χάνει κάθε ίχνος αξιοπιστίας. Ήταν άραγε τόσο δύσκολο να υπήρχε μια αρχική πινακίδα με την συνολική απόσταση των συνεχόμενων στροφών;

Κάποτε τα ψέματα τελειώνουν, μας καλωσορίζει η Καστανιά, ένα χωριό αραιοχτισμένο, με ελάχιστα φωτισμένα σπίτια, δυο - τρεις καμινάδες με καπνό και μόνον μια ταβέρνα ανοιχτή από τις τρεις.

-Τυπική χειμωνιάτικη εικόνα καθημερινής στην Ελληνική περιφέρεια, λέω στην Άννα.

-Η ορεινή Κορινθία δεν θα μπορούσε ν' αποτελεί εξαίρεση. Ωστόσο, κάνε λίγη υπομονή ως το Σαββατοκύριακο. Η εικόνα που θ' αντικρύσεις θα είναι απίστευτη.

Διασχίζουμε όλη τη μεγάλη απόσταση που χωρίζει τα πρώτα από τα τελευταία σπίτια του αμφιθεατρικού χωριού και βρισκόμαστε και πάλι στην απόλυτη μοναξιά, στο σκοτεινό δάσος των έλατων. Ένας βαρύς, συννεφιασμένος ουρανός, χωρίς άστρα και φεγγάρι, προσδίδει στο ορεινό τοπίο μιαν άγρια ομορφιά, κάνει το ταξίδι μας να μοιάζει με μυστική αποστολή μέσα στη νύχτα.

-Είσαι βέβαιος πως τέτοια ώρα υπάρχει ζωή εδώ πάνω; ρωτάει, ελαφρά ανήσυχη η Άννα.

Ένα περίπου χιλιόμετρο μετά τα τελευταία σπίτια του χωριού, ο αέρας ξαφνικά δυναμώνει αισθητά. Βρισκόμαστε στον περίφημο αυχένα της Καστανιάς, στο υψηλότερο σημείο της διαδρομής μας, που αμέσως μετά κατηφορίζει βορειοδυτικά προς το ονομαστό **Οροπέδιο του Φενεού**. Μια πινακίδα - πολύ πιο αισιόδοξη και αξιόπιστη από τις προηγούμενες - μας δείχνει στα δεξιά την κατεύθυνση προς το **"Ξενία"**, το ποθητό σημείο του προορισμού μας. Χτισμένο σε υψόμετρο 1170 μέτρων ακριβώς, το Ξενία της Καστανιάς είναι ίσως το ορεινότερο της αλυσίδας των ομώνυμων καταλυμάτων, που για πολλά χρόνια αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος του Ελληνικού τουρισμού, σε μερικά από τα περιφημότερα σημεία της επικράτειας.

Μια αρχοντικών διαστάσεων αίθουσα υποδοχής μας χαρίζει την θαλπωρή της μετά τον πα-

γωμένο αέρα στο μεγάλο αυτό υψόμετρο. Η αίσθηση αυτή γίνεται ακόμη ωραιότερη δίπλα στο τεράστιο, φτιαγμένο με πελεκητή πέτρα τζάκι, με τα αναμμένα κούτσουρα.

Η νύχτα ωστόσο προχωράει, τις καθημερινές στο ξενοδοχείο δεν υπάρχει δυνατότητα εστίασης. Αν θέλουμε να προλάβουμε ανοιχτή την ταβέρνα στην Καστανιά, πρέπει να βιαστούμε. Ευτυχώς το **"Στέκι"**, εξακολουθεί να έχει το τζάκι και τα φώτα του αναμμένα. Όλα τα προϊόντα είναι ντόπια, τα κρέατα, οι πατάτες, το θαυμά-

Η γραφική Καστανιά με τα αραιοχτισμένα σπίτια σε υψόμετρο 1000 περίπου μέτρων.

σιο τυρί. Ντόπιο είναι και το χύμα κοκκινέλι.

-Μήπως υπάρχει κανένα εμφανωμένο Αγωγόγιτικο Νεμέας; ρωτάω τον μαγαζάτορα.

Με κοιτάζει με έκφραση απορίας, σαν να του ζήτησα σαμπάνια Γαλλική.

-Εδώ στην περιοχή μας σεβρίζουμε μόνο ντόπιο χύμα κοκκινέλι. Αφού έχουμε τόσο ωραίο κρασί δικό μας, τι να τα κάνουμε τα εμφανωμένα; Άλλωστε είναι πολύ πιο φτηνό και οι πελάτες το αρέσουν.

Τις επόμενες μέρες - ή μάλλον νύχτες σε καμιά ταβέρνα της Στυμφαλίας δεν καταφέραμε να βρούμε άλλο κρασί, εκτός από το ντόπιο κοκκινέλι με την στερεότυπη σχεδόν γεύση και τους διάφορους χρωματικούς τόνους του ροζέ. Ένα βράδυ, στην ταβέρνα κάποιου οικισμού, ρωτάω τον ταβερνιάρη:

-Κι αν δεν μου αρέσει το κρασί σου;

-Ε, τότε πιεσ μπύρα, μου απαντάει γελώντας.

Μισοζαλισμένοι από το "καλοκάγαθο" κοκκινέλι, διανύουμε τα τρία ερημικά μας χιλιόμετρα, ως το ζεστό καταφύγιο του Ξενία. Βγαίνω

"Ο Ηρακλής στη λίμνη Στυμφαλία". Gustave Moreau, λάδι σε μουσαμά, 1,45X1,28, 1875, "Μουσείο Μορώ", Παρίσι. Ο G. Moreau (1826-1898) έγινε διάσημος για τους πίνακές του με θέματα από την Ελληνική Μυθολογία. (περ. "Αίπυτος", τεύχος 23-25, 2001).

για λίγο στο μπαλκόνι του δωματίου μας. Τα σύννεφα έχουν διαλυθεί, ανάμεσα από τα σκοτεινά περιγράμματα των έλατων προβάλλουν κομμάτια ξάστερου ουρανού. Το κρύο ωστόσο είναι δυνατό. Ο παγωμένος βοριάς σείει δυνατά τα γυμνά κλαδιά μιας κεραισίας, που φτάνει ως το μπαλκόνι μας. Αυτός ο ήχος των ανεμοδαρμένων κλαδιών είναι και ο μοναδικός που ακούγεται στη νύχτα.

ΣΤΥΜΦΑΛΙΑ, ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΓΙΑ ΝΑ ΞΥΠΝΗΣΟΥΜΕ ΝΩΡΙΣ στα 1170 μέτρα δεν χρειαζόμαστε ξυπνητήρι. Άλλωστε η αδημονία μας να βρεθούμε το συντομότερο στη γη της Στυμφαλίας είναι πολύ ισχυρότερη από τα θέλητρα του ζεστού μας κρεβατιού.

Ανάμεσα από τα κλαδιά των έλατων, μόλις προλαβαίνουμε τον ήλιο να ανατέλλει από τα σύννεφα. Αμέσως μετά χάνεται, η κοκκινωπή του ανταύγεια όμως παραμένει για αρκετή ώρα στον ουρανό.

Καθώς κατηφορίζουμε προς τα πεδινά της Στυμφαλίας, έρχεται στο νου μας ο μύθος της, όπως περιγράφεται από τον διάσημο περιηγητή Πανουσιάνη, τον 2ο αι. μ. Χ.:

“Σχετικά με τα νερά της Στυμφάλου διηγούνται μια ιστορία που λέει ότι εκεί ζούσαν ανθρωποφάγα πουλιά, τα οποία σκότωσε ο Ηρακλής με το τόξο ...

Ανάμεσα στ’ άλλα θηρία της Αραβικής χώρας υπάρχουν και οι λεγόμενες Στυμφαλίδες όρνιθες, που είναι το ίδιο επικίνδυνες για τον άνθρωπο όσο και τα λιοντάρια και οι λεοπαρδάλεις. Ορμούν σ’ όποιον τις κνηγά, τον πληγώνουν με τα ράμφη τους και τον σκοτώνουν...

Οι Άραβες θα πρέπει αρχικά να τα ονόμαζαν κάπως αλλιώς και όχι Στυμφαλίδες, η φήμη όμως του Ηρακλή και το κύρος της Ελλάδας στους βαρβάρους έδωσαν σ’ αυτά τα πουλιά της Αραβικής ερήμου το όνομα Στυμφαλίδες”.

Και συνεχίζει ο Πανουσιάνης: *“Οι Στυμφάλιοι διαθέτουν πηγή από όπου ο αυτοκράτορας Αδριανός έφερε νερό στην πόλη της Κορίνθου. Τον χειμώνα αυτή η πηγή σχηματίζει μικρή λίμνη από την οποία πηγάζει ο ποταμός Στυμφαλος αλλά το καλοκαίρι δεν σχηματίζεται λίμνη και ο ποταμός πηγάζει κατευθείαν από την πηγή. Λέγεται, ότι στις μέρες μου συνέβη ένα θαύμα. Στην Στύμφαλο τελούσαν γιορτή προς τιμήν της Στυμφαλίας Άρτεμης χωρίς ενδιαφέρον, παραμελώντας το μεγαλύτερο μέρος της τελετουργίας που απαιτούσε η παράδοση. Τότε ένας σωρός από ξύλα πιάστηκε στην κοίτη του ποταμού στο σημείο, όπου ο ποταμός γίνεται υπόγειος και εμπόδιζαν την καθοδική ροή του νερού. Λένε ότι τότε δημιουργήθηκε λίμνη στην κοιλάδα με έκταση τετρακόσια στάδια. Λένε ακόμη, ότι όταν ένας κνηγός κνηγούσε ένα ελάφι, αυτό πήδηξε μέσα στο έλος και ο κνηγός οργισμένος κολυπούσε ακολουθώντας το ελάφι. Ελάφι και κνηγός έπεσαν στο βάραθρο και το νερό του ποταμού τους ακολούθησε, με αποτέλεσμα η πεδιάδα των Στυμφαλίων να αποστραγγιστεί μέσα σε μια μέρα. Από τότε λοιπόν τελούν τη γιορτή της Άρτεμης με μεγαλύτερη μεγαλοπρέπεια”.*

Ο Δασάρχης Κορίνθου, Δασολόγος - Περιβαλ-

λοντολόγος **Παναγιώτης Α. Καλλίρης** επισημαίνει, ότι ανεξάρτητα από τον όμορφο μύθο είναι σχεδόν σίγουρο ότι περιγράφεται μια πραγματική κατάσταση. Ανθρώπινες παρεμβάσεις ή γεωλογικά φαινόμενα ή και τα δύο έκλεισαν την καταβόθρα από την οποία έφυγε το νερό και σχηματίστηκε μια λίμνη. Και με τον ίδιο τρόπο άνοιξε η καταβόθρα και τα νερά αποσύρθηκαν. Έχουμε δηλαδή αναφορά στην ύπαρξη μιας χαρακτηριστικής υδροτοπικής περιοχής. Η μυθολογία δεν είναι μόνο ένα όμορφο παραμύθι. Είναι αναφορά σε πραγματικά περιστατικά ζωγραφισμένα μέσα από το πέρασμα του χρόνου με πολύ αχνά χρώματα.

Ο Δήμος Στυμφαλίας βρίσκεται στα νοτιοδυτικά υψίπεδα του Νομού Κορινθίας. Φυσιολογικά η περιοχή περικλείεται από τους ορεινούς όγκους της **Ζήρειας** ή **Κυλλήνης** προς τα ΒΔ και του **Ολίγυρτου**, προς τα ΝΔ. Ανάμεσα σ’ αυτούς τους δύο ορεινούς όγκους σχηματίζεται η υδρολογική λεκάνη της Στυμφαλίας λίμνης, ένα κλειστό μακρόστενο οροπέδιο, με υψόμετρο 600 μέτρων στον πυθμένα. Βορειοανατολικά της Στυμφαλίας έχει σχηματισθεί η υδρολογική λεκάνη της **Πελλήνης**. Πρόκειται για ένα οροπέδιο τριγωνικής μορφής, μικρότερο σε έκταση από το αντίστοιχο της Στυμφαλίας και με υψόμετρο 740 μέτρων στον πυθμένα. Εδώ παλιά σχηματιζέτο η **Λίμνη της Πελλήνης**, που αποστραγγίστηκε τεχνητά στο τέλος του 18ου αιώνα.

Η συνολική έκταση της περιοχής υπολογίζεται σε 187.800 στρέμματα, ενώ οι εκτάσεις που καλύπτονται από τα νερά της λίμνης κυμαίνονται από 7.700 στρέμματα την Άνοιξη έως 3.500 στρέμματα στο τέλος του καλοκαιριού. Κάποιες φορές η λίμνη ξεραίνεται εντελώς.

Μέσα στον ευρύτερο ασβεστολιθικό όγκο της Βόρειας Πελοποννήσου η περιοχή της Στυμφαλίας, όπως άλλωστε και αυτή του Φενεού, αποτελεί ένα τεκτονικό βύθισμα που η γέννησή του συνδέεται με νεότερες τεκτονικές κινήσεις που εκδηλώθηκαν στην περιοχή. Η προοδευτική συσσώρευση λεπτόκοκκων υλικών στον πυθμένα του βυθίσματος λειτούργησε ως στεγανοποιητικό υλικό με αποτέλεσμα τη δημιουργία της λίμνης.

Η λίμνη τροφοδοτείται με νερά από την επιφανειακή απορροή της υδρολογικής της λεκάνης και από πηγές στην περιοχή **“Βελατσούρι”**. Στη θέση **“Σιούρι”** είναι εμφανής και χαρακτη-

Πανοραμική άποψη της Λίμνης Στυμφαλίας και στο βάθος η χιονισμένη οροσειρά του Ολύμπτου (Φωτ. Π. Καλλίρης)

ριστική μια τάφρος που ονομάζεται "**Βοχαϊκός χάνδακας**" ή "**Βοχαϊτικό αυλάκι**". Είναι μια τάφρος που έχει κατασκευαστεί στην ΒΑ πλευρά της λίμνης Στυμφαλίας και συγκεντρώνει τα νερά από τις πηγές του χωριού Στυμφαλία, την κοιλάδα της Πελλήνης, τα νερά των πηγών του Κεφαλαρίου και τα νερά των πηγών της Κυλλίνης. Όλος αυτός ο υδάτινος πλούτος διοχετεύεται στη σήραγγα του Αδριάνειου υδραγωγείου στη θέση "Σιούρι" και στη συνέχεια καταλήγει στις περιοχές Σκοτεινής, Πλατανίου στο οροπέδιο της Νεμέας και, μέσω του Ασωπού ποταμού, στον εύφορο κάμπο της Βόχας. Η θέση "Σιούρι" βρίσκεται στη νότια πλευρά της λίμνης. Ένας σύντομος χωματόδρομος, κάτω από μερικά παλιά σπίτια κτηνοτρόφων, μας οδηγεί στο στόμιο της σήραγγας του Αδριάνειου Υδραγωγείου. Το νερό εισχωρεί με ορμή μέσα στη σήραγγα και η ποσότητά του είναι εντυπωσιακή, πλησιάζει τα 42 εκατομμύρια κυβικά μέτρα το χρόνο.

Το **Αδριάνειο Υδραγωγείο** ήταν τεράστιο έργο για την εποχή του, τόσο σε σύλληψη όσο και σε κατασκευή αφού, μετά από συνολική διαδρομή 85 περίπου χιλιομέτρων, ύδρευε την αρχαία πόλη της Κορίνθου.

Ήδη δε από τις αρχές του 19ου αιώνα, ένα τμήμα του εξακολουθεί να μεταφέρει νερό για την άρδευση της πεδινής Κορινθίας. Ωστόσο, στα τέλη του 19ου αιώνα, οι κάτοικοι της περιοχής πήραν την απόφαση να αποξηράνουν τη λίμνη, για να διευρύνουν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις τους. Αυτό προσέκρουσε στη σφοδρή αντίδραση των κατοίκων της πεδινής Κορινθίας, που έτσι θα έχαναν μια πολύτιμη δεξαμενή νερού.

Η διαμάχη διήρκεσε πολλά χρόνια, το θέμα έφτασε στη Βουλή και έμεινε στην ιστορία ως "**Στυμφαλιακό ζήτημα**". Σήμερα βέβαια οι κάτοικοι της περιοχής έχουν μεταβάλει τις απόψεις τους, αφού θεωρούν τη λίμνη ζωτική, τόσο για την άρδευση των καλλιεργειών τους

όσο και για την ανάπτυξη του τουρισμού. Άλλωστε η Λίμνη της Στυμφαλίας έχει μεγάλη οικολογική σημασία, αφού είναι ο σημαντικότερος ορεινός υγρότοπος και της Πελοποννήσου και ο νοτιότερος της Βαλκανικής. Εξ' αιτίας αυτής της θέσης της αποτελεί σημαντικό μεταναστευτικό σταθμό των αποδημητικών πουλιών στη διαδρομή τους μεταξύ Ευρώπης και Βόρειας Αφρικής.

Ο υγρότοπος της Στυμφαλίας περιλαμβάνεται στο "Δίκτυο των σημαντικών περιοχών για τα πουλιά της Ελλάδος" (ΣΠΠΕ) και έχει προταθεί για ένταξη στην κατηγορία Α του Ευρωπαϊκού Οικολογικού Δικτύου "ΦΥΣΗ 2000" (NATURA 2000).

Σήμερα όμως η Λίμνη αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα, με σημαντικότερα την ραγδαία επέκταση των καλαμιώνων, την μείωση του βάθους εξαιτίας προσχώσεων στο βυθό και την εμφάνιση του φαινομένου του υπερευτροφισμού, γνωστού και ως "κόκκινη λάσπη" ή ως "άνθιση του νερού" που οφείλεται στην εντατική χημική καλλιέργεια των παραλίμνιων εκτάσεων. Ο συνδυασμός αυτών των τριών φαινο-

μένων προκαλεί ένα είδος "φυσικής αποξήρανσης" της λίμνης, που κινδυνεύει να μετατραπεί σε βάλτο. Οι καλαμιώνες βέβαια είναι ένα απολύτως φυσικό και βασικό συστατικό του υγροτόπου. Στη Λίμνη Στυμφαλία όμως παρατηρείται το φαινόμενο μιας υπερβολικής, διαρκούς και ταχύτατης εξάπλωσης των καλαμιώνων, με αποτέλεσμα να μειώνεται δραματικά η ελεύθερη υδάτινη επιφάνεια. Τα στοιχεία που προκύπτουν από τις μετρήσεις των τελευταίων 50 χρόνων είναι αποκαλυπτικά όσο και απαισιόδοξα. Έτσι, ενώ το 1945 η επιφάνεια των καλαμιώνων ανήρχετο σε 1284 στρέμματα και κάλυπτε το 34% της επιφάνειας της λίμνης, το 1996 οι καλαμιώνες είχαν επεκταθεί σε 2.434 στρέμματα, καλύπτοντας το 64% της επιφάνειας της λίμνης. Αν συνεχιστεί και στο μέλλον η επέκταση των καλαμιώνων με τον ίδιο ρυθμό (22,5 στρέμματα ανά έτος), τότε με μαθηματική ακρίβεια η λίμνη θα καλυφθεί πλήρως από καλαμιώνες στα επόμενα 60 χρόνια.

Με το θέμα έχουν ήδη ασχοληθεί το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων και Υγροτόπων, το Τμήμα Οικολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών και το

Το μεγάλο αυλάκι που συγκεντρώνει τα νερά της λεκάνης της Στυμφαλίας και τα διοχετεύει στο Αδριάνειο υδραγωγείο. (αριστερά)

Η αρχή του "Αδριάνειου υδραγωγείου" στη θέση "Σιούρι", στη νότια πλευρά της λίμνης. (Φωτ. Π. Καλλίρη).

Καλαμιώνες και σκλήθρα στο γλυκό φως του δειλινού.

Ινστιτούτο Εσωτερικών Υδάτων του Εθνικού Κέντρου Θαλασσίων Ερευνών, χωρίς όμως μέχρι στιγμής να έχουν αναληφθεί κάποιες συγκεκριμένες δράσεις για τον περιορισμό του φαινομένου. Προβάλλει λοιπόν ως επιτακτική και επείγουσα η ανάγκη για υιοθέτηση και εφαρμογή επιστημονικών μεθόδων, που θα αποτρέψουν την εξαφάνιση του υγροτόπου της Στυμφαλίας. Ενός υγροτόπου, που θεωρείται η ιδανικότερη περιοχή της Πελοποννήσου για το φύλλισμα των υδροβίων.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πολλά για τα 118 είδη πουλιών που έχουν παρατηρηθεί στη Στυμφαλία. Ήδη όμως έχουμε ασχοληθεί μ' αυτά στο τεύχος 19, Χειμώνας 2000 του περιοδικού μας. Γεγονός μεγάλης σημασίας για την προστασία της ορνιθοπανίδας της περιοχής υπήρξε η **Απαγορευτική Διάταξη Θήρας** που εκδόθηκε το 1996 καθώς και η ίδρυση τον Φεβρουάριο του 2003 για πρώτη φορά του **Καταφυγίου Άγριας Ζωής Στυμφαλίας**.

Στις συνεχείς περιηγήσεις μας στη λίμνη, εκτός από τις Φαλλαρίδες και τις Πάπιες, έχουμε την

ευχαρίστηση να συναντάμε στις νότιες όχθες ένα ζευγάρι Σταχτοτσικνιάδων. Οι φινετσάτες σιλουέτες των πανύψηλων ερωδιών διαγράφονται με απίστευτη ομορφιά πάνω από την επιφάνεια του εδάφους. Δυστυχώς, κάθε απόπειρα φωτογράφισης αποβαίνει μάταιη, έστω και από μεγάλη απόσταση. Είναι φανερό, ότι τα πουλιά είναι τρομαγμένα. Παρά την επί τόσα χρόνια απαγόρευση του κυνηγιού, ίσως διατηρούν ακόμη στις αναμνήσεις τους τις "συνθήκες πολέμου" που επικρατούσαν μόλις μερικές δεκαετίες πριν στην περιοχή, όταν χιλιάδες πάπιες εύρισκαν κάθε χρόνο το θάνατο από τους κυνηγούς.

Η ιχθυοπανίδα της λίμνης αποτελείται κυρίως από τον **Κυπρίνο**, που αποτελεί εισαχθέν είδος, τον **Κέφαλο** και το **Τσιρόνι** (*Pseudoxinus stymfalicus stymfalicus*). Το μήκος του Τσιρονιού φτάνει μόνον τα 6 εκατοστά και παρατηρείται σε πηγές με καθαρό νερό, όπως στην πηγή "Βελατσούρι".

Παλαιότερα εθεωρείτο ενδημικό της Στυμφαλίας γι' αυτό και υιοθετήθηκε ο όρος "Stymfa-

licus", αργότερα όμως εντοπίστηκε και σε άλλες περιοχές της Νότιας Βαλκανικής. Ανήκει στην κατηγορία των προστατευόμενων "ευάλωτων ειδών" και η παρουσία του στη λίμνη είναι σημαντική ως ένδειξη καθαρότητας του νερού.

Βέβαια οι μέθοδοι της επαγγελματικής αλιείας με τη χρήση διχτυών έρχονται σε αντίθεση με τις περιορισμένες ποσότητες ψαριών της λίμνης. Για την διατήρηση της ιχθυοπανίδας και την γενικότερη προαγωγή της έννοιας του οικοτουρισμού ίσως θα ταίριαζε περισσότερο η ερασιτεχνική αλιεία με καλάμι.

Πέρα από την αδιαμφισβήτητη οικολογική της σημασία, εκείνο που από την πρώτη στιγμή μας εντυπωσιάζει στη Στυμφαλία είναι η ξεχωριστή φυσιογνωμία του τοπίου. Περίκλειστη όπως είναι η λεκάνη από βουνά, μοιάζει ξεκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο, δίνει την αίσθηση ενός τόπου μοναχικού και αυτοτελούς, που ζει και κινείται στους δικούς του γαλήνιους ρυθμούς. Είν' ένας σπάνιος συνδυασμός υγρού στοιχείου και καλάμιωνων, λιβαδιών με βοσκοτόπια, επίπεδων καλλιεργη-

μένων εκτάσεων και αμπελώνων, παραλίμνιων και ορεινών οικισμών, γυμνών και δασωμένων κορυφών.

Σε στιγμές απόλυτης νηνεμίας το βλέμμα παραμένει για ώρα αιχμαλωτισμένο πάνω στην αστραφτερή επιφάνεια του νερού, εκεί όπου παιχνιδίζουν οι αντανakλάσεις του ουρανού και των κορυφών του Ολίγυρτου και της Ζήρειας. Μα υπάρχουν και φορές που η Στυμφαλία χάνει την ειδυλλιακή της όψη. Είναι εκείνες οι στιγμές, που αναδύεται μέσα απ' τις ομίχλες που σκεπάζουν το οροπέδιο, η επιφάνεια των νερών της είναι σκοτεινή και ταραγμένη και οι καλάμιώνες σείονται από τους δυνατούς ανέμους. Τότε, πολύ περισσότερο από ποτέ, φέρνει στο νου την εποχή του μυστηρίου και των θρύλων, τη μυθική φυσιογνωμία του Ηρακλή, που προβάλλει αχνά από τη μακρινή αρχαιότητα.

Διακόσια περίπου χρόνια πριν, και συγκεκριμένα το 1813, επισκέφθηκε τη Στυμφαλία ο αρχαιοδίφης, ζωγράφος και περιηγητής, βαρώνος **Όθων φον Στάκελμπεργκ**, που ανάμεσα στα άλλα αναφέρει και τα εξής: ¹

Τα γαλήνια νερά της λίμνης διαταράσσονται μόνον από την ήρεμη πλεύση των Φαλαριδών.

"Τριγυρισμένη από πανάρχαιες απάτητες βουνοκορφές, που ορθώνονται μες από καταπράσινα λιβάδια και σκούρα σύδεντρα... η λίμνη της Στυμφαλίας απλώνεται καθάρια και λαμπερή σαν καθρέφτης. Στο βάθος των νερών διακρίνονται, όλο και πιο ξεκάθαρα, κομμάτια από κολώνες, πελεκημένα μάρμαρα, βωμοί, επιγραφές, λογής ερείπια, θλιβερές μαρτυρίες του παρελθόντος ενός λαού με υψηλό πολιτισμό αυτής της ξακουσμένης πολιτείας που, καθώς είναι πια καταποντισμένη, εκτείνεται ως το βυθό της λίμνης".

στον Τρωικό Πόλεμο, είναι ο **Στύμφαλος**, γιος του Έλατου και εγγονός του Αρχάδα, που κατά τη μυθολογία ήταν γιος του Δία. Από τον πατέρα του πήρε την περιοχή που ευρίσκετο η πηγή, ο ποταμός, η λίμνη και η πόλη που πήρε το όνομά του. Αυτή την πόλη την περιέβαλε με ισχυρό τείχος και τη στόλισε με ιερά και άλλα δημόσια οικοδομήματα.

Από το ύψος της Ακρόπολης στη θέση "Σγάλα", απενίζουμε χαμηλότερα όλη την έκταση του αρχαιολογικού χώρου, που εδώ και μια δεκαετία περίπου ανασκάπτεται συστηματικά με

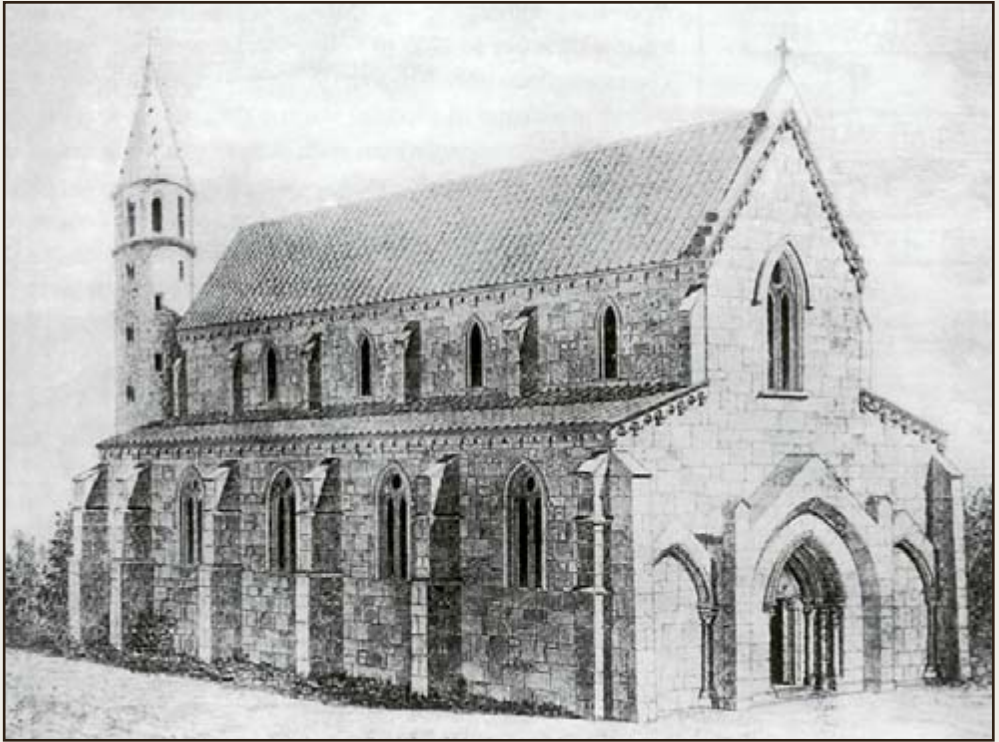
Τμήμα της Λίμνης Στυμφαλίας με την χιονισμένη κορυφή του Ολίγυρτου, Σκίπιζα. (Φωτ. Π. Καλλίρης) (Επάνω)

Φθινόπωρο στη νότια όχθη της Λίμνης Στυμφαλίας.

Τα ερείπια της αρχαίας Στυμφάλου σε άμεση επαφή με τα νερά της λίμνης.

Ακολουθώντας τα βήματα του Στάκελμπεργκ περιπλανιόμαστε κι εμείς για ώρα πολλή στα βόρεια κράσπεδα της λίμνης, εκεί όπου, από το 1924 ως το 1930, ο αρχαιολόγος **Αναστάσιος Ορλάνδος** ανέσκαψε την αρχαία **Στύμφαλο** ή **Στύμφηλο**, όπως λεγόταν στην αρχαία εποχή η Στυμφαλία. Ιδρυτής της προϊστορικής αυτής πόλης, που κατά τον Όμηρο έλαβε μέρος και

την πολυπληθή του ομάδα, κάθε καλοκαίρι, ο Καναδός Αρχαιολόγος **Hector Williams**, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο British Columbia. Ύστερα αφήνουμε τα βήματά μας να μας οδηγήσουν ανάμεσα στους αρχαίους δρόμους και κατοικίες, στο θέατρο με τις λαξευμένες στον ασβεστόλιθο κερκίδες του, στη λίθινη Κλεψύδρα, στην αρχαία Κρήνη που εξακολουθεί να

Αναπαράσταση της φράγκικης εκκλησίας του Ζαράκα από τον καθηγητή Αναστ. Ορλάνδο. (περ. "Αίπυτος", τευχ. 23-25, 2001).

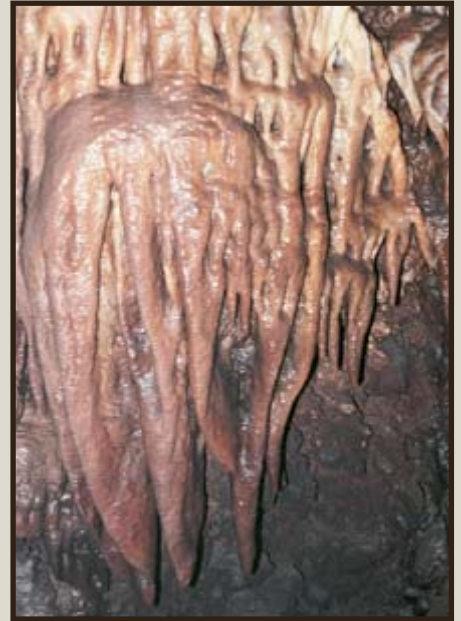
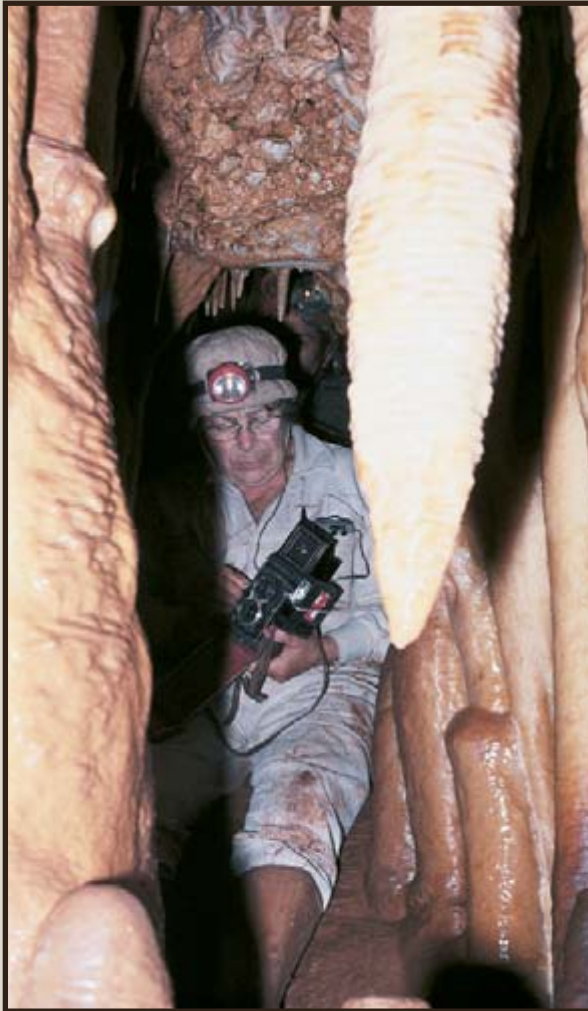
ΜΟΝΗ ΖΑΡΑΚΑ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ, δίπλα στο κεντρικό οδικό δίκτυο, ορθώνονται τα εντυπωσιακά ερείπια μιας εκκλησίας κι ενός πυργόσχημου πυλώνα που αποτελούσαν άλλοτε τμήματα του συγκροτήματος της μονής των **Κιστερικιανών** μοναχών του **Ζαράκα**². Η εκκλησία, λόγω των πολλών κιονίσκων που διέσωζε, ανάμεσα από άλλους περιηγητές ως "Κιόνια", από όπου πήρε την ονομασία του ο γειτονικός οικισμός. Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης του μοναστικού συγκροτήματος δεν είναι γνωστή, οι ιστορικές όμως μαρτυρίες οδηγούν στις αρχές του 13ου αιώνα και μάλιστα προ του 1236. Αμέσως μετά την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Φράγκους της 4ης Σταυροφορίας (1204), ο πάπας Ιννοκέντιος ο ΙΙΙ καλεί το 1205 τα μοναστικά τάγματα της Δύσης να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, σε μια προσπάθεια προσηλυτισμού του ντόπιου πληθυσμού και του βυζαντινού κλήρου. Οι πρώτοι που ανταποκρίνονται είναι οι Κιστερικιανοί μοναχοί, οι οποίοι στη διάρκεια του πρώτου μισού του 13ου αιώνα ίδρυσαν 12 μοναστήρια. Η πρώτη ασφαλής μνεία της μονής γίνεται στις 23 Δεκεμβρίου του 1236 σε μια επιστολή του πάπα Γρηγόριου του ΙΧ στον ηγούμενο του "Saraka" Πέτρο. Με την πτώση των Φράγκων το 1261 τα καθολικά μοναστήρια στον ελλαδικό χώρο υποχρεώνονται να κλείσουν. Φαίνεται λοιπόν, πως και το μοναστήρι του Ζαράκα λειτούργησε για λιγότερο από πενήντα χρόνια. Η εκκλησία ανασκάφτηκε το 1928 από τον **Α. Ορλάνδο** και το 1962 από τον **Ε. Σίκα**. Το 1993 η Αρχαιολογική Υπηρεσία παραχώρησε άδεια ανακαψών του χώρου στο **Καναδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο**. Υπεύθυνη της ανασκαφικής έρευνας, η οποία διήρκεσε έως και το 1997, ήταν η Καθηγήτρια **Dr. Sheila Campbell**.

Τα ερείπια της Μεσαιωνικής Κιστερκιανής Μονής Ζαρακά. Πρόκειται για ορθογώνιο κτίσμα εξωτερικών διαστάσεων 35,10 X 15,70 μ. Οι τοίχοι στη βόρεια και δυτική πλευρά σώζονται σε μεγάλο ύψος που φτάνει και τα 7 μέτρα, ενώ ανατολικά είναι κατεστραμμένοι έως την επιφάνεια σχεδόν του εδάφους. Είναι κτισμένοι κυρίως από μεγάλους αρχαίους δόμους, σε δεύτερη χρήση, που προέρχονται από τα κτίρια της γειτονικής αρχαίας Στυμφάλου. Μικρότεροι πωρολίθινοι δόμοι αναμειγμένοι με μεγάλες πλίνθους συμπληρώνουν την τοιχοποιία. Λίγα μέτρα ΝΔ του ναού υψώνεται ο επιβλητικός πυλώνας εισόδου του αββαείου, τετράγωνος και διώροφος σαν πύργος.
(Α. Κουμούση, περιοδ. Αίπυτος, τεύχος 23-25, 2001)

Μια φωτογραφία ιστορική. Η αείμνηστη Άννα Πετροχείλου εξερευνώντας το 1978 το Σπήλαιο της Στυμφαλίας. (Φωτ. Γ. Αβαγιανός)

Ωραίοι παραπετασματοειδείς σταλακτίτες στο σπήλαιο Δροσοπηγής της Στυμφαλίας. (Φωτ. Γ. Αβαγιανός)

ΒΑΡΑΘΡΩΔΕΣ ΣΠΗΛΑΙΟ ΣΤΗΝ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ “ΣΚΑΛΑ”

ΈΝΑ ΑΛΛΟ ΜΝΗΜΕΙΟ-ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΑ της φύσης αυτή τη φορά - είναι το βαραθρώδες σπήλαιο στην τοποθεσία “Σκάλα”, που δυστυχώς δεν είναι αξιοποιημένο και επισκέψιμο. Η είσοδος του αποκαλύφθηκε κατά τη διαπλάτυνση του δρόμου και εξερευνήθηκε τον Ιούλιο του 1978 από την αείμνηστη σπηλαιολόγο **Άννα Πετροχείλου** με τους συνεργάτες της **Γ. Αβαγιανό** και **Εμ. Παυλίδη**. Το σπήλαιο εκτείνεται από Ν προς Β σε ευθεία γραμμή 20 μέτρων, ενώ οι διάδρομοί του έχουν μήκος 25-30 μέτρων. Η συνολική του έκταση φτάνει τα 265 τ. μέτρα. Η θερμοκρασία που καταμετρήθηκε κατά τον Ιούλιο του 1978 ήταν 17ο C, ενώ η υγρασία του 65%. Το πρώτο τμήμα του σπηλαίου δεν παρουσιάζει τουριστικό ενδιαφέρον. Το τελευταίο όμως, εξαιτίας του πλουσιότατου διακόσμου είναι αξιόλογο. Το γεγονός αυτό ενέπνευσε την ερευνητική ομάδα να προτείνει έναν πρωτότυπο τρόπο αξιοποίησής του, με τη μετατροπή του σε εξωκλήσι, που θα ήταν φυσικά στολισμένο με πλουσιότατο σταλακτιτικό διάκοσμο. Δυστυχώς, παρά το αρχικό ενδιαφέρον των φορέων, καμιά ουσιαστική πρωτοβουλία δεν αναλήφθηκε από τότε, με συνέπεια το σπήλαιο να παραμένει κλειστό και αναξιοποίητο.

Εκπαιδευτική εκδρομή σχολείων στη Λίμνη Στυμφαλίας τον Νοέμβριο του 2001 (Φωτ. Π. Καλλιήρης)

βγάξει εδώ και δυόμισι χιλιάδες χρόνια, πεντακάθαρο νερό. Παρατηρώντας τα αρχαία ερείπια πλάι στην ακρολιμνιά προσπαθούμε να μαντέψουμε πόσα ακόμα βρίσκονται κρυμμένα μέσα στο νερό ή κάτω από τους καλαμιώνες και τη λάσπη του πυθμένα. Ίσως δεν θα το μάθουμε ποτέ. Μπορούμε όμως να φανταστούμε πόσο μεγάλη πρόκληση αποτελεί, ιδιαίτερα για τους αρχαιολόγους, το να γνωρίζουν με βεβαιότητα, ότι μόλις μερικά μέτρα από την όχθη της λίμνης υφίσταται, αθέατη κάτω απ' το νερό, η συνέχεια της θρυλικής πολιτείας της Στυμφάλου. Θα αποφύγουμε να ασχοληθούμε σ' αυτό το οδοιπορικό με τα ευρήματα της αρχαίας Στυμφάλου, τα οχυρά και τα κάστρα της περιοχής, γιατί πιστεύουμε ότι αξίζουν ένα ιδιαίτερο αφιέρωμα.

Κάποια άλλη όμως υπηρεσία της Κορινθίας εκδηλώνει έμπρακτα το ενδιαφέρον της για τη Στυμφαλία. Είναι η **Δασική Υπηρεσία** που, εκ-

τός από τα καλαϊόθητα ξύλινα κιόσκια παρατήρησης σε πολλά στρατηγικά σημεία της περιοχής, έχει επιπλέον δημιουργήσει μερικά άριστα μονοπάτια. Το πρώτο ξεκινάει από τη θέση "Σκάλα", διασχίζει έναν λοφίσκο πυκνοφυτεμένο με πουρνάρια και, μετά από 300 περίπου μέτρα, καταλήγει στην υπέροχη **Ακρόπολη** της αρχαίας Στυμφάλου. Τα υπόλοιπα μονοπάτια, πάντα οριοθετημένα με ξύλινα κάγκελα μέσα από πυκνά πουρνάρια, οδηγούν σε τρία λεπτά στην κορυφή ενός λόφου, που δεσπόζει μαγευτικά πάνω από τη λίμνη. Από τα τέσσερα παρατηρητήρια, που έχει εγκαταστήσει στο χώρο αυτό το Δασαρχείο η θέα είναι περιόπτη σ' όλο το οροπέδιο και τα γύρω βουνά, αληθινό προνόμιο της όρασης για τον επισκέπτη. Λίγο πιο κάτω από τα παρατηρητήρια και απέναντι από τον οικισμό Κιόνια πρόκειται να λειτουργήσει **Μουσείο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Γεωργικών Επαγγελμάτων**, χρηματοδοτημένο από την Τράπεζα Πειραιώς.

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ

ΚΑΤΗΦΟΡΙΖΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΗΝ Καστανιά, διασχίζουμε πρώτα τον συνοικισμό της, το Καρτέρι και μετά από λίγο περνάμε έξω από τα **Κιόνια**, συνοικισμό της Στυμφαλίας. Η ιδιαιτερότητα στα Κιόνια είναι, ότι αποτελούνται από δύο

Ένα τμήμα από τον παλιό, εγκαταλελειμμένο οικισμό στα Κιόνια.

Ο Πύργος στη Δροσοπηγή εξακολουθεί ν' αντέχει στις κακουχίες του χρόνου και της εγκατάλειψης. (Επάνω)

Η ωραία Δροσοπηγή, σκαρφαλωμένη στις ελατοσκεπάστες πλαγιές της Ζήρειας.

αυτοτελή τμήματα: το σύγχρονο κατοικείται, ενώ το παραδοσιακό με τα πέτρινα σπίτια έχει εγκαταλειφθεί. Ψηλά, πάνω από τα Κιόνια, δεσπόζει η **Δροσοπηγή**.

Με υψόμετρο 800 μ. η Δροσοπηγή ανήκει στα ορεινά χωριά του Δήμου Στυμφαλίας και απέχει 4 χλμ. από το κεντρικό οδικό δίκτυο. Ο **Σπύρος Κ. Μιχόπουλος**, εκδότης του εξαίρετου περιοδικού "**Αίπυτος**" και γεννημένος στη Δροσοπηγή, μας δίνει μια "αχνή προσωπογραφία" της μικρής του πατρίδας:

"Στο χωριό μου το Μπάσι, όπου γεννήθηκα, έχω αφήσει τον εαυτό μου παιδί. Γι' αυτό, όπως λέει και ο Καβάφης: "Θα' θελα αυτήν τη μνήμη να την πω... γιατί μακριά στα πρώτα εφηβικά μου χρόνια κείται".

Το χωριό μου λοιπόν το Μπάσι, που σήμερα το λένε Δροσοπηγή, και δεν ξέρω γιατί, είναι ένα

ωραίο χωριό με ιδιαίτερο χρώμα, φωλιασμένο σε μια πλαγιά, παρακλάδι της Ζήρειας, που βλέπει κατά τον κάμπο και τη λίμνη της Στυμφαλίας. Στο ψηλότερο μέρος της η πλαγιά είναι ολοπέτρινη, λες και ο Θεός όταν έφτιαξε τον κόσμο, όσες πέτρες του περίσσεψαν, δεν είχε τι να τις κάμει και τις έριξε όλες εκεί.

Μια μάλιστα, ο "**Κοκκινόβραχος**" όπως τον λέμε οι ντόπιοι, του ξέφυγε φαίνεται και έπεσε χαμηλότερα από το χωριό και από τότε στέκει εκεί όρθιος, ως πελώριο μνημείο της φύσης. Το όνομα του χωριού το άλλαξαν πριν από λίγες δεκαετίες, γιατί ήταν λέει τουρκικό, κάτι που έγινε άλλωστε σε πολλά χωριά της πατρίδας μας κι έτσι γέμισε η Ελλάδα από "**Δροσοπηγές**" και "**Κρονοβουσούλες**".

Καθώς πλησιάζουμε στο έμπα του χωριού προβάλλει αγέρωχος ο τουρκικός πύργος με την πέτρινη περηφάνια του, που στέκει εκεί Βιγλάτορας για αιώνες και δεν γερνάει ποτέ του. Μόνο έχει να ιστορεί και να λέει, να λέει... Είναι διώροφος, ολοστρόγγυλος με πολεμίστρες ολόγυρα και χτίστηκε στις αρχές της Τουρκοκρατίας για να ελέγχει το δρόμο που πάει από τη Στυμφαλία στο Φενεό και τον βυζαντινό Ταρσό.

Το χωριό χτίστηκε πολύ αργότερα και μετά την Επανάσταση πέρασε στην ιδιοκτησία των **Νοταράδων** μαζί με τον πύργο. Λίγα μέτρα πιο πάνω έχτισαν και το τριώροφο αρχοντικό τους, που στέκει ακόμα όρθιο, πληγωμένο όμως από την εγκατάλειψη και το βάρος δύο και περισσότερων αιώνων που σηκώνει στους ώμους του. Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα στο αρχοντικό κατοικούσε ο **Ιωάννης Νοταράς**, ο επιλεγόμενος και "**άγριος**", που διατέλεσε επί πολλά χρόνια και δήμαρχος Στυμφαλίας.

Οι δρόμοι του χωριού είναι ανηφορικοί, εξόν από δύο κάθετους που βαίνουν στο ίσιωμα. Ο ένας έρχεται από τη βρύση του "**Χούρχουλα**", που τελευταία εξωραίστηκε με μαρμάρινες κορύτες. Ο άλλος ξεκινάει από την εκκλησία και φτάνει ως πέρα στο κοιμητήριο, που βρίσκεται πάνω από ένα πανέμορφο δάσος με καστανιές. Είναι ότι απόμεινε από το Καστανοδάσος που έφτανε μέχρι το γειτονικό χωριό Καστανιά. Κήκε, όπως λένε, στα χρόνια της Επανάστασης και στο χωριό εκείνο έμεινε μόνο τ' όνομα.

Ο κεντρικός δρόμος ανηφορίζει από τον **Νοταρά** προς την **Εκκλησία της Παναγίας** της

Πάνω από τον οικισμό της Κυλλήνης ο δασικός δρόμος ανηφορίζει σε μεγάλο ύψος στις χιονοσκεπαστες πλαγιές της Ζήρειας.

Φανερωμένης, πιο γιορτάζει στις 23 Αυγούστου και στο χωριό παλαιότερα γινόταν μεγάλο πανηγύρι. Χτισμένη με πελεκητή πέτρα πάνω σε πελώριο βράχο, σκεπάζει με τη Χάρη Της και προστατεύει το χωριό, που απλώνει στα πόδια Της την πετρόχτιστη γοητεία του, λαβωμένη πια κι αυτή σήμερα από την αλόγιστη επέλαση του τουρισμού. Λίγο πιο πάνω το χωριό ακουμπά την πλάτη του στην αγκαλιά ενός άλλου θαλλερού δάσους, "της απαγορευμένης" που θέριψε από τότε που απαγορεύτηκε στους κατοίκους να βόσκουν εκεί τα ζωντανά τους και να κόβουν τα κλαριά".

Με τον Δημοτικό Σύμβουλο **Τάκη Σαρλά** από τη Δροσοπηγή ξεκινάμε μπροστά από το αρχοντικό του Νοταρά μια ορεινή πορεία πάνω απ' το χωριό.

Ανηφορίζοντας μέσα από βοσκοτόπια χαρμάμαστε την ανοιχτή θέα του κάμπου, που γίνεται όλο και επιβλητικότερη. Μετά από εξήμισι χιλιόμετρα συναντάμε πέτρινη βρύση και

αριστερά τον δρόμο που κατηφορίζει για Καστανιά. Συνεχίζουμε τη δύσκολη πορεία μας στις πετρόσπαρτες πλαγιές της Ζήρειας και, τέσσερα χιλιόμετρα μετά τη βρύση, φτάνουμε στο μακρόστενο υψίπεδο της **Γκούρας**. Τα χιόνια και οι βροχές έχουν μετατρέψει το καταπράσινο λιβάδι σε ύπουλο βαλτότοπο. Επιστρέφουμε λοιπόν και στο ύψος της βρύσης κατηφορίζουμε τη διακλάδωση που οδηγεί στην Καστανιά. Είναι μια συναρπαστική και μοναχική διαδρομή, σμιλεμένη στις απότομες πλαγιές της τεράστιας χοάνης μιας χαράδρας, που μετά από πέντε χιλιόμετρα μας βγάζει στο κέντρο του χωριού.

Κατηφορίζουμε στα πεδινά και στον οικισμό της **Στυμφαλίας** με τις ταβερνούλες και τα ενοικιαζόμενα δωμάτια. Δίπλα στο δρόμο δεσπόζει ένα επιβλητικό μαρμάρινο Ηρώο. Στην κορυφή του φέρει την προτομή του **Εμμανουήλ Βαζαίου**, Διοικητή του βου Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ Ν. Κορινθίας, ενώ πιο κάτω

ονομαστικό κατάλογο των πεσόντων αγωνιστών του Συντάγματος. Το Ηρώο έχει ανεγερθεί προς τιμήν και σε ανάμνηση της 12ήμερης “**Μάχης της Στυμφαλίας**”, που οδήγησε σε πανωλεθρία των Γερμανών και ματαίωση των σχεδίων τους να πυρπολήσουν τη σοδειά του σταριού της περιοχής.

Επόμενος σταθμός μας οι **Καλλιάνοι**, όπου ευρίσκεται η έδρα του Δήμου Στυμφαλίας.

Ο Δήμαρχος **Κωνσταντίνος Λέγγας**, διαθέτει πρόθυμα πολύ από το χρόνο του για να μας δώσει όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία για την επικράτεια του Δήμου του.

Από τους Καλλιάνους και το γραφείο του Δημάρχου ανηφορίζουμε στον οικισμό της **Κυλλήνης**. Χτισμένη στους πρόποδες του ομώνυμου βουνού και με υψόμετρο 1050 μέτρων στην πλατεία, η Κυλλήνη είναι από τα ορεινότερα χωριά της Κορινθίας. Κόσμημα για την πλατεία αποτελεί η επιβλητική πετρόχτυπη βρύση, που από τα δύο στόμιά της ρέει ασταμάτητα παγωμένο νερό από το βουνό. Στην εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα διαβάζουμε: *Μπούζι εδώ, τ' αθάνατο νερό, κρυστάλλινο και δροσερό, δίνει υγεία και ζωή σε όποιον σκύψει και θα πιεί.*

Στο καφενείο της πλατείας ρωτάω δυο γυναίκες του χωριού για τη νεροτριβή και τους νερόμυλους. Ακολουθώντας τις οδηγίες τους ανηφορίζουμε προς τα Δ-ΝΔ και, σε λιγότερο από 1,5 χλμ. βατού χωματόδρομου, βρισκόμαστε σε μια ωραία τοποθεσία κατάφυτη με καρυδιές, πουρνάρια, πεύκα και κυπαρίσσια. Εδώ, πλάι σε μια ρεματιά με άφθονα νερά, και θέα σ' όλη την πεδιάδα της Στυμφαλίας, ανακαλύπτουμε τη νεροτριβή και τους δύο νερόμυλους, σιωπηλά και ήρεμα πια απομεινάρια μιας εποχής και μιας παράδοσης, που έπαψαν να υπάρχουν.

Ο δρόμος συνεχίζει ανηφορικά προς τις χιονισμένες πλαγιές της Κυλλήνης. Το οδόστρωμα είναι πετρώδες αλλά με ικανοποιητική βατότητα. Λίγο πιο πάνω συναντάμε ένα απρόσμενο εμπόδιο. Καταμεσής του δρόμου ένας συμπαθητικός ανθρωπάκος του χωριού προσπαθεί να ξαναφορτώσει στο σαμάρι του γαϊδάρου του το φορτίο των ξύλων που έχουν σκορπίσει στο χώμα και εμποδίζουν την πορεία μας. Στην αναπάντεχη θέα του αυτοκινήτου σ' αυτή την ερημιά σταματάει αμέσως τις μέχρι τότε ήρεμες κινήσεις του και καταλαμι-

βάνεται από άγχος να μας ελευθερώσει τη διέλευση όσο γίνεται γρηγορότερα.

-*Ήρεμα άνθρωπέ μου, του λέω κατεβαίνοντας από το αυτοκίνητο, δεν βιαζόμαστε.*

Παρά τις διαμαρτυρίες του μεταφέρω μερικά ξύλα και σ' ένα λεπτό ο δρόμος είναι και πάλι ανοιχτός. Με ευχαριστεί με τέτοιο τρόπο, σαν να έκανα γι' αυτόν κάτι πολύ σημαντικό. Τον αποχαίρετάμε και συνεχίζουμε την πορεία μας προς το βουνό. Το οδόστρωμα όμως αρχίζει να χαλάει, τα βαθιά νεροφαγώματα κάνουν τη διαδρομή ελάχιστα φιλική για συμβατικά αυτοκίνητα. Τέσσερα περίπου χιλιόμετρα πάνω απ' το χωριό ο δρόμος διχάζεται. Στην αριστερή διασπάρωση που κατευθύνεται προς τα δυτικά το οδόστρωμα είναι καλυμμένο από παχύ στρώμα χιονιού. Συνεχίζουμε λοιπόν ανηφορικά προς τα βόρεια αλλά δύο χιλιόμετρα πιο πάνω βρισκόμαστε μπροστά σε

Για να μας ελευθερώσει το δρόμο ο αγαθός άνθρωπος από την Κυλλήνη μαζεύει με βίαιη τα ξύλα που έπεσαν από το γαϊδουράκι του.

Ο γραφικός οικισμός των Καλλιάνων, πρωτεύουσας του Δήμου Στυμφαλίας, στις υπώρειες της Ζήρειας.

παχύ, μισολιωμένο χιόνι με υπόστρωμα λασπώδες. Είμαστε ήδη σε υψόμετρο 1450 μέτρων και δεν έχουμε περιθώρια για περιπέτειες. Ο αέρας φυσάει δυνατά, το κρύο είναι διαπεραστικό, αποφασίζουμε να επιστρέψουμε σε πιο εύκρατα κλίματα.

Από τους Καλλιάνους διασχίζουμε την πεδιάδα με κατεύθυνση ΝΑ προς **Ψάρι**. Στα μισά σχεδόν της διαδρομής συναντάμε ένα ποταμάκι με αρκετή ροή, που καταλήγει στη λίμνη. Το αρχικό γεφυράκι ήταν σιδερένιο, από πάνω του όμως έχει κατασκευαστεί μεταγενέστερα ένα τσιμεντένιο. Στην προέκτασή του διακρίνεται μέσα στα χόρτα μια μικρή πέτρινη ασπίδα, απομεινάρι προφανώς του παλιού, παραδοσιακού γεφυριού. Καθώς διασχίζουμε το γεφύρι, μια γερόντισσα στο δρόμο μ' ένα γαϊδουράκι μας γνέφει με το χέρι να σταματήσουμε.

-Ελα να με βοηθήσεις λίγο παιδάκι μου ν' ανέβω στο σαμάρι, γιατί είναι μακριά ως το Ψάρι με τα πόδια.

Αρχίζω ν' αναρωτιέμαι πώς μπορώ να την βοηθήσω, μα η έμπειρη κυρούλα ξέρει τον τρόπο. *-Εσύ κράτα το ζώο ακίνητο, εδώ στα χαμηλά, πλάι στο δρόμο κι εγώ θα πηδήξω στο σαμάρι.* Οδηγούμε το γαϊδουράκι κάτω από το δρόμο, το ακινητοποιώ στην ευνοϊκότερη δυνατή θέση, ζυγίζεται για μερικά δευτερόλεπτα η γερόντισσα και ύστερα, μ' ένα αξιοθαύμαστο σάλτο, βρίσκεται θρονιασμένη στο σαμάρι. Η Άννα χειροκροτάει με ενθουσιασμό, η θεία - **Ελένη Κυριακοπούλου** μας γεμίζει με ευχαριστίες, κουνάει χαρούμενα το χέρι και ξεκινάει την αργή πορεία της για το Ψάρι. Πολύ κοντά στο γεφυράκι ορθώνεται ένα μοναχικό πέτρινο διώροφο. Σ' ένα χαμηλό κτίσμα πίσω του λειτουργούσε παλιά ο **Μύλος του Αλεξόπουλου**, με νερό από το Κεφαλάρι. Έχουμε την τύχη να συναντήσουμε τον **Γιώργο Αλεξόπουλο** με τη γυναίκα του Φωτεινή, τη στιγμή που φορτώνουν ξύλα στην καρότσα του αγροτικού τους. Μυλωνάς τέταρτης γενιάς ο κυρ-

Ο Γιώργος Αλεξόπουλος με τη γυναίκα του Φωτεινή, οι τελευταίοι μυλωνάδες του ιστορικού Μύλου του Αλεξόπουλου.

Το διώροφο πέτρινο σπίτι και πίσω το χαμηλό κτίσμα με τον Μύλο του Αλεξόπουλου.

Καθισμένη στο γαϊδουράκι της η θειά-Ελένη ξεκινάει την αργή πορεία της για το Ψάρι.

Γιώργος κληρονόμησε από τους παππούδες του τον μύλο που λειτούργησε από το 1843 ως το 1961. Δύο ζεύγη από μυλόπετρες διατηρούνται ακόμη στο εσωτερικό σε άριστη κατάσταση.

Μετά από λίγο ο δρόμος εγκαταλείπει την πεδιάδα και ανηφορίζει με θέα πανοραμική. Στις στροφές και στις ανηφοριές του δρόμου δημιουργείται ένα γλυκύτατο ανάγλυφο εδάφους, με απαλές λοφοπλαγιές, θαυμάσια καλλιεργημένες με αμπελάκια. Λίγο πιο πάνω, ορθώνεται ένα εντυπωσιακό σύμπλεγμα πελώριων βράχων με χρώμα κοκκινωπό, που φέρνουν στο νου μας τα Θεσσαλικά Μετέωρα. Καθώς παίρνουμε να κατηφορίζουμε προς την Αργολίδα, απλώνεται λίγο χαμηλότερα το **Ψάρι**. Το μεγάλο χωριό είναι χτισμένο αμφιθεατρικά σε μια ήπια πλαγιά, με άριστο προσανατολισμό σ' όλη σχεδόν τη διάρκεια της μέρας. Τα σπίτια είναι περιποιημένα, κάποια μάλιστα διατηρούν την παραδοσιακή τους αρχιτεκτονική. Στο κέντρο δεσπόζει η πετρόχτιστη εκκλησία της **Κοίμησης της Θεοτόκου**, με το επιβλητικό ενσωματωμένο καμπαναριό,

Χτισμένο στην ήπια λοφοπλαγιά του το γραφικό χωριό Ψάρι είναι ηλιόλουστο σ' όλη τη διάρκεια της μέρας.

Το παλιό, θαυμάσιο καμπαναριό του μικρού ναού του Αγίου Γεωργίου στο Ψάρι.

Η πετρόχτιστη εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Ψάρι με το επιβλητικό καμπαναριό της. (αριστερά)

ονομαστό για την περίτεχνη κατασκευή του σ' όλη τη Στυμφαλία. Στο κέντρο επίσης βρίσκεται και ο μικρότερος Ναός του **Αγίου Γεωργίου**, με το παμπάλαιο καμπαναριό του, ένα αληθινό κομψοτέχνημα.

Με την ζωτικότητα του το Ψάρι δείχνει να έχει επηρεαστεί πολύ λίγο από την τάση της αστυφιλίας και της μετανάστευσης. Οι κάτοικοί του ασχολούνται κατά κανόνα με την αμπελοκαλλιέργεια, κάτι που είναι άμεσα αντιληπτό από την εικόνα των εκτεταμένων αμπελώνων. Οι αμπελώνες αυτοί, με συνολική έκταση 1500 στρεμμάτων, παράγουν κυρίως την φημισμένη ποικιλία του κρασοστάφυλου "Αγιωργίτικο", με στρεμματική απόδοση που ξεπερνάει τον ένα τόνο σταφυλιών ανά στρέμμα αλλά και με παράλληλη διατήρηση της έξοχης ποιότητας.

-Και η ονομασία "Ψάρι" πού οφείλεται; ρωτάμε τον Βασίλη Λυκαργύρη, που έχει αναλάβει την ξενάγησή μας.

-Κατά μια εκδοχή στο παράξενο σχήμα του λόγου στα δυτικά του χωριού, που θυμίζει ψάρι. Ενδέχεται όμως να προέρχεται από τη λέξη "Υψάριον" που σημαίνει ύψωμα ή λόφος.

Μετά την περιήγησή μας στο αστικό περιβάλλον του οικισμού ο Βασίλης μας οδηγεί 3,5 χλμ. έξω από το χωριό, στα δυτικά. Εδώ, στην κορυφή ενός λοφίσκου, δίπλα σ' ένα υπεραιωνόβιο πουρνάρι, βρίσκεται το εκκλησάκι των **Αγίων Θεοδώρων**, ανακαινισμένο το 1968 αλλά χτισμένο στη θέση παλιού μοναστηριού που υπήρχε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η τοποθεσία είναι υπέροχη, ο λόφος δεσπόζει σε μια γλυκύτατη κοιλάδα, με απαλές λοφοπλαγιές κατάφυτες από αμπελώνες, ενώ στα νότια απλώνεται ο κάμπος της Αργολίδας.

Η μητέρα του Βασίλη μας σερβίρει καφεδάκι στην ηλιόλουστη αυλή, ενώ η γυναίκα του μας χαρίζει φεύγοντας, ένα τετράλιτρο δοχείο με κοκκινέλι από τα αμπέλια τους.

Πολύ κοντά στο Ψάρι, προς τα ΒΑ, βρίσκεται το δεύτερο μεγάλο αμπελοχώρι της περιοχής, ο **Ασπρόκαμπος**. Χτισμένος στους ΒΔ πρόποδες του απότομου λόφου "**Γαβριάς**", ο Ασπρόκαμπος είναι ένα ζωντανό χωριό, που δεσπόζει σ' όλη την κατάφυτη από αμπελώνες πεδιάδα. Μερικές εκατοντάδες μέτρα έξω απ' το χωριό λειτουργεί η αμπελοαγροτική και οινοποιητική

Απέραντοι αμπελώνες άριστα καλλιεργημένοι, με την περίφημη ποικιλία Αγιωργίτικο.

μονάδα ΟΚΤΑΝΑ Α.Ε., η μοναδική στη Στυμφαλία. Ιδρύθηκε το 1998 από τις γνωστές οινοποιείες "Κατόγι Αβέρωφ", "Στροφιλιά", "Αμπελώνες Αντωνόπουλου" και την εταιρεία διανομής οίνων "Σάντα Μάουρα". Το σύγχρονο οινοποιείο της μονάδας, δυναμικότητας 1000 τόνων, αξιοποιεί το Αγιωργίτικο σταφύλι των αμπελώνων του Ψαριού και του Ασπρόκαμπου. Οι αμπελώνες αυτοί, ανεπτυγμένοι σε υψόμετρα 700-800 μέτρων, είναι οι ορεινότεροι της ζώνης NEMEA Ο.Π.Α.Π.

Βγαίνοντας από το κέντρο του χωριού συναντάμε πολύ γρήγορα έναν χωματόδρομο που ανηφορίζει στον λόφο του Γαβριά.

Με δρόμο αρχικά καλό αλλά στη συνέχεια δύσβατο ανηφορίζουμε τα πεντέμισα χιλιόμετρα από τον Ασπρόκαμπο και φτάνουμε στη κορυφή του λόφου, σε υψόμετρο 1275 μέτρων. Θαυμάζουμε την εκπληκτική θέα προς κάθε σημείο του ορίζοντα, ενώ ο αέρας φυσάει με απίστευτη σφοδρότητα.

Το δειλινό μας βρίσκει στην νότια πλευρά της

λίμνης, με την επιφάνειά της ταραγμένη από ισχυρότατο γαρυπή. Ο ήλιος δύει πίσω από τις χιονισμένες κορυφές του Ολίγυρτου, αναζητώντας εναγώνια δίοδο μέσα από τα βαριά σύννεφα. Πού και πού τα σύννεφα αραιώνουν και τότε κάποιες ακτίνες διεισδύουν ανάμεσά τους δημιουργώντας ισχυρότατες δέσμες φωτός, πελώριους προβολείς της φύσης με μορφιά ανεπανάληπτη. Ως το τελευταίο φως παραμένουμε στη θέση μας, γοητευμένοι απ' αυτό το υπερθέαμα. Ύστερα παίρνουμε αργά τις ερημικές ευθείες του κάμπου προς τη Λαύκα. Χτισμένη στην ελατοσκεπάστη αγκαλιά του Ολίγυρτου, στις νοτιοδυτικές εσχατιές της επικράτειας του Δήμου Στυμφαλίας, η **Λαύκα** μοιάζει με βιγλάτορα που απενίζει προς τα βορειοανατολικά όλο το οροπέδιο.

Αυτή η ΒΑ κατεύθυνση είναι και η μοναδική που παρέχει ευρεία θέα στο χωριό, αφού όλος ο υπόλοιπος ορίζοντας φράσσεται από τα βουνά **Ολίγυρτος**, **Σκιάθις** (Πάρνια) και **Γερόντιο** (Μαυροβούνι).

Καθώς εισχωρούμε για πρώτη φορά μέσα στο χωριό, η Λαύκα μας δημιουργεί την αίσθηση ενός τοπογραφικά... διχασμένου οικισμού. Υπεύθυνος γι' αυτό είναι ο χειμάρρος της Λαύκας που κόβει στα δύο το χωριό.

Η κατασκευή των τοίχων στήριξης της κοίτης του, ξεκίνησε από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και ολοκληρώθηκε το 1971 με κρατικές πιστώσεις αλλά και με προσωπική εργασία των κατοίκων του χωριού.

Η κοίτη του χειμάρρου είναι πλατιά και βαθεία και, καθώς το χωριό είναι χτισμένο και στις δυο του όχθες, η επικοινωνία των δυο τμημάτων γίνεται με ενδιάμεσες φαρδιέςτσιμεντένιες γέφυρες. Παλιότερα χρησιμοποιούντο ξύλινες γέφυρες, πρόχειρα κατασκευασμένες με κορμούς και κλαδιά έλατων, που δεν παρείχαν την απαιτούμενη ασφάλεια. Με ακάματο ξεναγό μας τον **Γιώργο Ρηγόπουλο**, επιχειρούμε ν' ανακαλύψουμε τις ιδιαιτερότητες της Λαύκας. Πρώτος σταθμός μας η επιβλητική εκκλησία του **Αγίου Αθανασίου** στο κέντρο του χωριού. Είναι ρυθμού

βασιλικής, χτισμένη με πελεκητή πέτρα το 1889 με δαπάνες της κοινότητας της Λαύκας.

Πολύ κοντά στην εκκλησία, μας ξεδιψάει μια ωραία πετρόχτιστη βρύση, με συνεχή ροή δροσερού νερού από το βουνό. Αρχίζουμε ν' ανηφορίζουμε από την αριστερή όχθη του χειμάρρου, που ακόμα και τη μεσημεριανή αυτή ώρα εξακολουθεί να είναι βυθισμένη στη σκιά, σε αντίθεση με την δεξιά πλευρά που είναι ηλιόλουστη. Στο σκιερό ΝΑ τμήμα η ψύχρα είναι διαπεραστική, κάποια σημεία του δρόμου διατηρούν ακόμα ίχνη από την πρωινή πάχνη. Στο αντικρινό ΒΔ τμήμα επικρατεί άλλη εποχή, ο κόσμος κυκλοφορεί με τα πουνάμισα.

Παρατηρώντας αρχικά από απόσταση τη Λαύκα ήταν αδύνατον να υποπτευθούμε την οικιστική της ταυτότητα. Καθώς όμως αρχίζουμε να περιδιαβαίνουμε τον οικισμό, μας αποκαλύπτονται σπίτια παλιά λιθοκτιστα, με κοκκινόχωμα ή ασβέστη, με παραδοσιακή κεραμοσκεπή, ισόγεια ή με ανώγειο.

Το πρώτο παλιό σπίτι που συναντάμε είναι ένα

Σαν πυκνή στρατιωτική φάλαγγα, διατεταγμένη με γεωμετρική ακρίβεια, εκτείνονται οι περίφημοι ορεινοί αμπελώνες του οροπεδίου της Στυμφαλίας.

ακατοίκητο ισόγειο, χτισμένο το 1922, όπως αναφέρει το λιθανάγλυφο πάνω απ' το υπέρθυρο. Λίγο πιο πάνω συναντάμε αρκετά οικοδομήματα των αρχών του 20ου αιώνα, όλα εγκαταλελειμμένα. Εντύπωση μας προκαλεί ένα σπίτι του 1907 με θαυμάσια τοιχοποιία και πελεκητά αγκωνάρια στις γωνίες και στα παράθυρα.

Ολοκληρώνουμε την άνοδο στο σκιερό και ψυχρό τμήμα του χωριού και με μεγάλη ευχαρίστηση περνάμε στο ηλιόλουστο και ζεστό.

Καταλήγουμε στο μεγάλο σπίτι του **Αναγνώστη Οικονομόπουλου**, που είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Με χαραγμένη τη χρονολογία 1843 σ' έναν γωνιόλιθο, το αρχοντικό είναι πιθανότατα το παλαιότερο του χωριού.

Εισχωρούμε στο εσωτερικό του. Ερημιά και εγκατάλειψη, η φθορά του χρόνου είναι εμφανής παντού, στο πολύ φθαρμένο ξύλινο πάτωμα, στο μεγάλο μισογκρεμισμένο τζάκι, στο ταβάνι και στους τοίχους. Κάποιες σύγχρονες τοιμεντένιες επεμβάσεις, απαραίτητες ίσως για λόγους στατικών, έρχονται σε κραυγαλέα

ύψους 5 περίπου εκατοστών, απόλυτα συμμετρικό και σε άριστη κατάσταση διατήρησης.

-Είναι αρχαία αγνώθα ³, λέει με περηφάνια ο Γιώργος. *Θα την καθαρίσω προσεκτικά από τα χώματα και θα την εντάξω στην αρχαιολογική συλλογή του μουσείου μας.*

300 περίπου μέτρα δυτικά της Αγίας Τριάδας φτάνουμε σ' έναν υψηλότερο λοφίσκο. Ανοίγοντας δίοδο μέσα από κακοτράχαλο έδαφος και άγρια πουρνάρια, ανακαλύπτουμε ένα τμήμα του τείχους, κυριολεκτικά αθέατο μέσα στην πυκνή βλάστηση. Είναι χτισμένο με την ίδια πανίσχυρη αργολιθοδομή από μεγάλους ογκόλιθους, χωρίς φυσικά ίχνος κονιάματος. Ολόγυρα πλανιέται η λεπτή ευωδιά του θυμαριού, ιδανική πρόσμειξη με την αύρα αυτού του αρχαίου και ελάχιστα γνωστού τόπου της Στυμφαλίας.

Δεν θα μπορούσαμε να εγκαταλείψουμε τη Λαύκα χωρίς να βρεθούμε, έστω για λίγο, στη ζωογόνα ατμόσφαιρα των ελατοσκεπαστων πλαγιών του Ολίγυρτου. Από τη **"Βρύση του Κρόθη"**⁴, μερικές εκατοντάδες μέτρα πριν από

Μια ουράνια δέσμη φωτός βρίσκει δίοδο πίσω από τις συννεφιασμένες κορυφές του Ολίγυρτου και καταυγάζει το οροπέδιο της Στυμφαλίας.

Ο ήλιος έχει δύσει πίσω από τις κορυφές του Ολίγυρτου. Η ερημική ευθεία προς τη Λαύκα προσδίδει στο τοπίο μια αίσθηση μοναξιάς και μελαγχολίας.

αντίθεση με την χαμένη οριστικά αίγλη του παλιού αρχοντικού.

-Προτείνω ωστόσο να πάμε μια βόλτα και έξω από τη Λαύκα, λέει ο Γιώργος, στον λόφο που παλιά ονομαζόταν "Χουντ-Καλόιτ" (Λόφος του Καλού). Εκεί θα δούμε τα υπολείμματα του οχυρωματικού τείχους του αρχαίου Ορεξίου.

500 περίπου μέτρα ΒΑ της Λαύκας, πάνω από το καινούργιο οδικό δίκτυο, δεσπόζει ο λόφος με το εξωκλήσι της **Αγίας Τριάδας**. Στους πρόποδες του λόφου διακρίνονται, κυκλωμένα από πουρνάρια τμήματα της αρχαίας τείχισης, με ογκόλιθους σε άριστη κατάσταση. Ο χώρος είναι κατάσπαρτος με άφθονα κομμάτια κεραμεικής, που είναι τόσο μικρά, ώστε δεν παρουσιάζουν κανένα ενδιαφέρον.

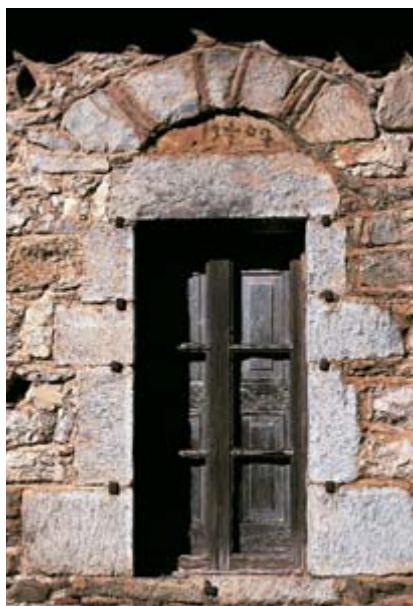
Ξαφνικά ο Γιώργος βγάζει μια κραυγή ενθουσιασμού. Σπυεύδουμε κοντά του και παρατηρούμε στην παλάμη του έναν κεραμικό κώνο

τη Λαύκα ακολουθούμε τον πολύ καλό δασικό δρόμο με κατεύθυνση ΝΑ και μετά από λίγο χάνουμε την επαφή με τον κάμπο, διεισδύουμε στην βυθισμένη στη σκιά χαράδρα του **Λυκοροέματος**.

Ανηφορίζοντας συνεχώς σε θαυμάσιο οδόστρωμα αντικρύζουμε ξαφνικά, ανάμεσα στα έλατα, την χιονισμένη βραχώδη ορθοπλαγιά του Ολίγυρτου. Λίγο πιο πάνω φτάνουμε στο διάσελο της Κανδήλας και στη διασταύρωση στρίβουμε δεξιά με κατεύθυνση ΒΔ. Προβάλλει μπροστά μας, το πετρόχτιστο εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννου. Στο υψηλότερο σημείο της διαδρομής, σε υψόμετρο 1450 μέτρων, η θέα είναι πανοραμική ανάμεσα απ' τα έλατα. Το κρύο είναι διαπεραστικό, στα σκιερά σημεία του δρόμου το χιονισμένο οδόστρωμα είναι παγωμένο.

Αρχίζουμε να κατηφορίζουμε με απότομες

Στέγη παλιού σπιτιού της Λαύκας με την χαρακτηριστική "φανέστρα", μικρό άνοιγμα δηλαδή, από όπου έβγαине ο πολύς καπνός, όταν στο τζάκι δεν υπήρχε καπνοδόχος.

Είσοδος με πελεκητούς λίθους και ανακουφιστικό τόξο πάνω από το παράθυρο, σε παλιό σπίτι του 1907 στη Λαύκα.

Η Λαύκα από τις πλαγιές του Ολίγυρτου με το ένα της τμήμα βυθισμένο στη σκιά (αριστερά)

Ο Γιώργος Ρηγόπουλος κρατάει με χαρά την αρχαία "αγνύθα" που μόλις ανακάλυψε.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΑΥΚΑΣ “ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΗΛΙΟΣ”

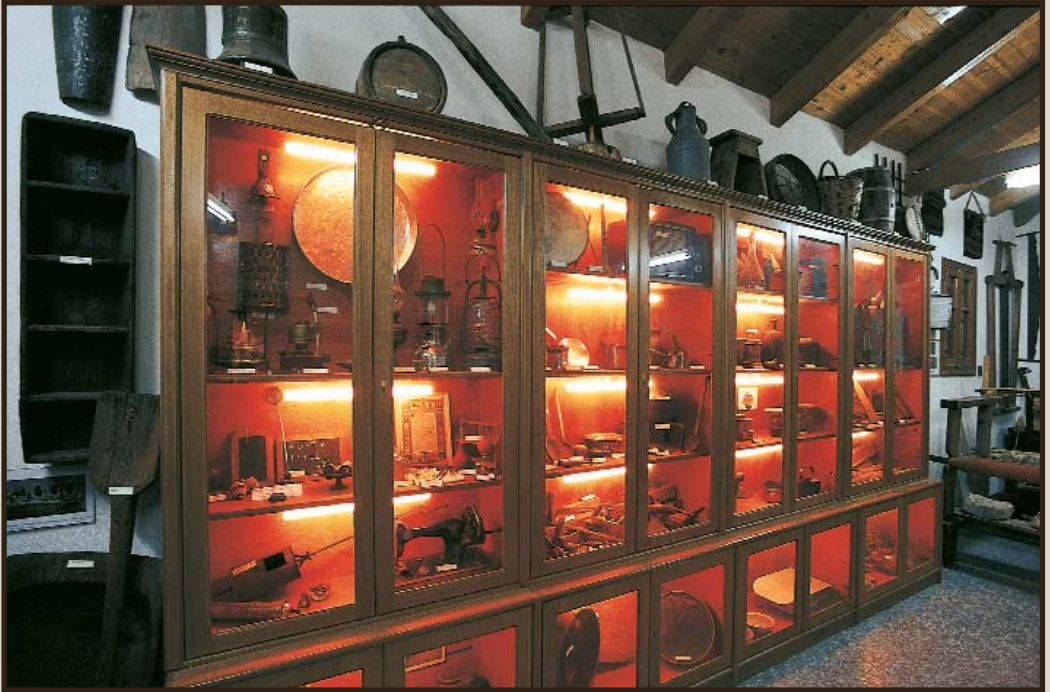
Η ΛΙΣΙΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΜΟΓΕΛΑ ΕΠΑΝΕΡΧΟΝΤΑΙ, όταν ο Γιώργος Ρηγόπουλος μας οδηγεί στο **Λαογραφικό Μουσείο Λαύκας "Γεώργιος Μήλιος"**. Το Μουσείο στεγάζεται σ' ένα θαυμάσιο πετρόχτιστο οίκημα σε περίοπτη θέση στο κέντρο του χωριού, στο οποίο παλιά στεγαζόταν το Ειρηνοδικείο της Στυμφαλίας.

Το οίκημα δωρήθηκε το 1986 από την οικογένεια Μήλιου στη μνήμη του Γεωργίου Μήλιου, για να χρησιμοποιήσει ως Μουσείο.

Η ανταπόκριση των κατοίκων της Λαύκας υπήρξε καθοριστική για τον εμπλουτισμό του Μουσείου με μια εκπληκτική ποικιλία παμπάλαιων αντικειμένων, που απεικονίζουν παραστατικά τις καθημερινές συνήθειες και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων των περασμένων γενεών.

Άψογα λοιπόν εκτεθειμένα διακρίνουμε ανάμεσα στα άλλα, λυχνάρια πετρελαίου και λαδιού, γκαζιέρες και καμινέτα, σίδερα κάρβουνου, αναπτήρα του 1918 με φυτίλι, ξύλινα και χάλκινα σκεύη, παλιό αργαλειό με τα εργαλεία του, προϊόντα σιδηρουργείου, παλιά προίγια, εργαλεία άρσης, εργαλεία τσαγκάρη, παραδοσιακή Λαυκιώτικη γυναικεία φορεσιά και πολλά άλλα.

Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι και κάποια άλλα εκθέματα του Μουσείου, όχι λαογραφικά αλλά αρχαιολογικά. Πρόκειται για μια συλλογή αρχαίων ευρημάτων από την ευρύτερη περιοχή της Λαύκας όπως πήλινα ειδώλια, κορινθιακά, αττικά και βυζαντινά όστρακα, αναθηματικά αγγεία, σφραγιδοβάσεις, χάλκινα κοσμήματα, πήλινοι λύχνοι και πολλά ακόμη αρχαία ευρήματα.

Οι χιονισμένες κορυφές του Ολίγυρτου στο ΝΔ τμήμα του Οροπεδίου της Στυμφαλίας.

στροφές και με θαυμάσια θέα όλης της Στυμφαλίας. Κάποια στιγμή, σε υψόμετρο 1150 μ., βρισκόμαστε σ' ένα ξέφωτο ειδυλλιακό. Εδώ, ανάμεσα στα έλατα, είναι χτισμένο το υπέροχο εκκλησάκι της **Αγίας Σωτήρας**. Από την πέτρινη βρύση που βρίσκεται μπροστά του ρέει κρυστάλλινο νερό. Είναι ώρα ν' ανακόψουμε για λίγο τους ρυθμούς να χαρούμε την χειμωνιάτικη ηλιόλουστη μέρα σ' αυτό το μαγευτικό περιβάλλον του Ολίγυρτου...

Κατηφορίζουμε και πάλι με απότομες στροφές και πολύ δύσβατο οδόστρωμα. Μας συντροφεύουν τα ξύλινα κιόσκια του Δασορχείου και οι καλαίσθητες πινακίδες που σηματοδοτούν το μονοπάτι από τη Λαύκα. Τέσσερα χιλιόμετρα μετά την Αγία Σωτήρα και είκοσι περίπου από την αρχή της διαδρομής μας, εμφανίζονται τα πρώτα σπίτια του χωριού.

Η περιπλάνησή μας στη Στυμφαλία πλησιάζει προς το τέλος της. Απομένουν ακόμα δύο οικισμοί, το Κεφαλάρι και το Καίσαρι. Το **Κεφαλάρι** είναι μεγάλο χωριό, κτισμένο στις ανατο-

λικές παρυφές της Ζήρειας, σε υψόμετρο 750 μέτρων. Ένας μεγάλος πλάτανος, που φυτεύτηκε πριν από 120 χρόνια από γυρολόγο, αγκαλιάζει προστατευτικά την κεντρική πλατεία με τα κλαδιά του. Κάτω από τις ρίζες του τρέχουν τρεις βρύσες ενώ από την πλατεία ξεκινούν μονοπάτια που οδηγούν στο συμπαγές ελατόδασος πάνω απ' το χωριό.

Κοντά βρίσκεται και η φυσική πηγή "**Κεφαλάρι**", που αρδεύει για αιώνες τον κάμπο του χωριού και με τα νερά της λειτουργούσαν άλλοτε οι νερόμυλοι.

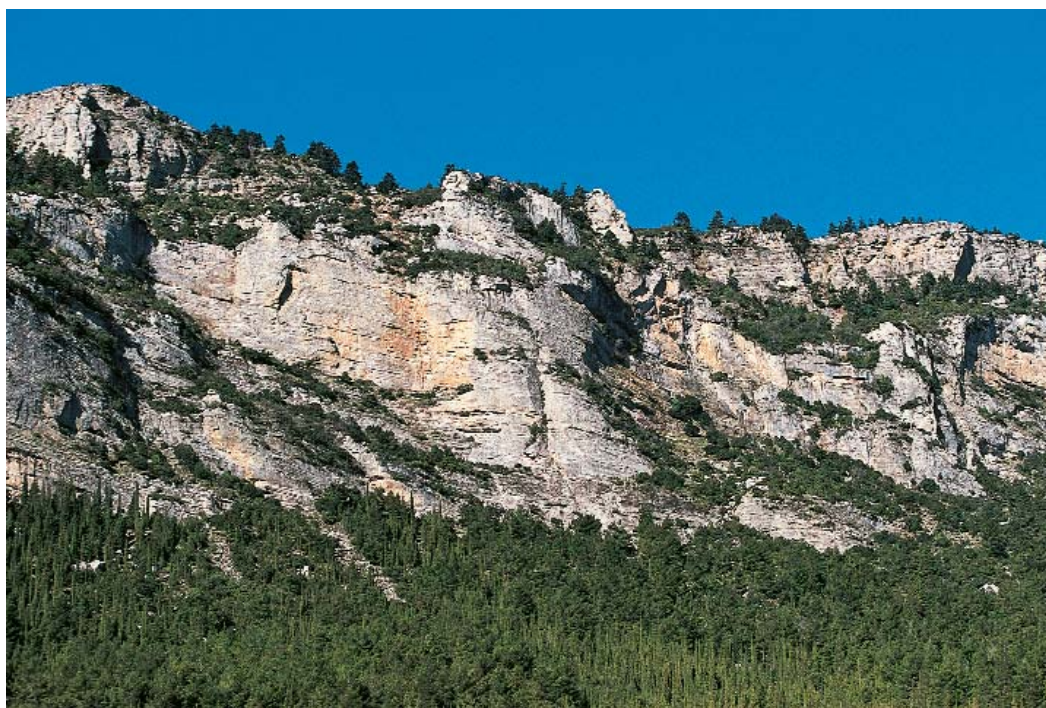
Η αρχική ονομασία του χωριού ήταν "**Ντούσια**", από τον κλεφταρματωλό "Ντούσια" που καταγόταν απ' το χωριό. Αργότερα μετονομάστηκε σε "**Δούσια**", επειδή το "Ντούσια" θεωρήθηκε τουρκικής προέλευσης. Από το 1928 πήρε την ονομασία "**Κεφαλάρι**", που οφείλεται στην ομώνυμη πηγή.

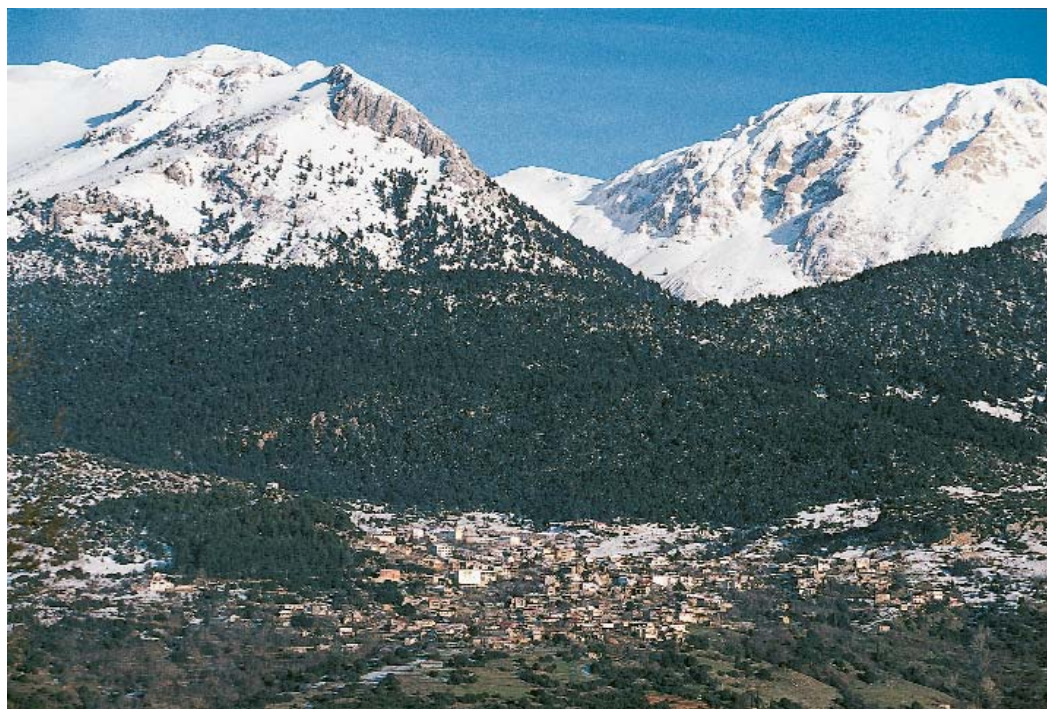
Στο βορειοανατολικότερο άκρο του Δήμου Στυμφαλίας δεσπόζει το μεγάλο και ωραίο χωριό **Καίσαρι**, το πρώτο που συναντάει ο

Με τα εκτεταμένα της βοσκοτόπια που φτάνουν τα 86.000 στρέμματα, η περιοχή της Στυμφαλίας έχει μεγάλη παράδοση στην κτηνοτροφία.

Ανάμεσα στο Κεφαλάρι και στο Καίσαρι ένα τεράστιο συγκρότημα βράχων φράσσει τον ορίζοντα.

Το πανέμορφο χωριό Κεφαλάρι, προστατευμένο από τον ορεινό όγκο της Ζήρειας.

επισκέπτης από το Κιάτο. Το υψόμετρο του κυμαίνεται από 800-900 μ., ενώ οι δρόμοι που το διατρέχουν κάθετα έχουν έντονες κλίσεις. Στη μικρή πλατεία με την υπέροχη θέα δεσπόζει η μεγαλόπρεπη πετρόχτιστη εκκλησία της **Μεταμόρφωσης του Σωτήρος**, ενώ στην κορυφή του απότομου λόφου πάνω απ' το χωριό το εξωκκλήσι του Αγ. Κωνσταντίνου. Το κύριο εισόδημα των κατοίκων προέρχεται από καλλιέργεια Αγιωργίτικου, Σουλτανίνας και Κορινθιακής σταφίδας, σε μερικούς από τους ορεινότερους αμπελώνες της Κορινθίας.

Πριν εγκαταλείψουμε το χωριό ο **Κώστας Κωστούρος** μας κερνάει στο καφεεντάκι του τσιπουράκι με τη συντροφιά του συμπαθέστατου παπα-Παναγιώτη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ, Η ΜΕΡΑ ΠΟΥ ΟΛΟΙ περιμένουν στη Στυμφαλία, πλησιάζει. Ήδη από το βράδυ της Παρασκευής κάτι δείχνει ν' αλλάζει στην περιοχή. Η κίνηση στους δρόμους πυκνώνει, το

ίδιο και στις ταβέρνες, τα καφενεία και τα μαγαζιά. Στα καταλύματα γεμίζουν όλο και περισσότερα δωμάτια. Προετοιμάζονται οι θράκες και οι σουβλές με την ονομαστή "γουρνοπούλα", δημοφιλέστατη σπεσιαλιτέ της περιοχής.

Από το πρωί του Σαββάτου το κεντρικό οδικό δίκτυο που διασχίζει τα χωριά είναι μια γραφική υπαίθρια αγορά με μέλι, αυγά, φασόλια, πατάτες, χυλοπίτες, αρωματικά βότανα, φέτα και γραβιέρα, κρασί, ντόπιο κόκορα και κρέατα. Το βράδυ δειπνούμε στο παραδοσιακό Καφε - ποτοπωλείο - Μεζεδοπωλείο "Πλάτανος" της **Αθηνάς Μουλοπούλου**, στην πλατεία της Καστανιάς, επιλέγοντας ανάμεσα σε χοιρινό λεμονάτο με πράσα, αρνάκι φούρνου, ζυγούρι με χυλοπίτες.

Την Κυριακή την τιμητική της έχει η γουρνοπούλα, στη Στυμφαλία και στο Ψάρι. Μετά, σιγά-σιγά, αρχίζει η επιστροφή των εκδρομέων. Αργά τη νύχτα η Στυμφαλία ξαναβρίσκει τους χαλαρούς, γαλήνιους ρυθμούς της. Ως το επόμενο Σαββατοκύριακο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θεράμ ευχαριστούμε:

-Τον Δήμαρχο της Στυμφαλίας **Κωνσταντίνο Λέγγα**, την Πρόεδρο της Επιτροπής Παιδείας και Πολιτισμού **Γεωργία Βαρθουδιώτη**, τον Πρόεδρο του Δημ. Διαμ. Ασπρόκαμπου **Χρήστο Μπίζιο**, τον **Βασίλη Λυκαργύρη** από το Ψάρι.

-Τον **Γιώργο Ρηγόπουλο** από τη Λαύκα και τον Δημ. Σύμβουλο **Τάκη Σαυρά** από τη Δροσοπηγή για τον χρόνο που αφιέρωσαν για μας και για τις πολύτιμες πληροφορίες τους.

-Τον Δασολόγο-Περιβαλλοντολόγο και Δασάρχη Κορινθίας **Παναγιώτη Καλλίρη**, για την πρόθυμη και άμεση ανταπόκρισή του να μας παράσχει αφθονία στοιχείων και θαυμάσιο φωτογραφικό υλικό για τη Στυμφαλία.

-Τον Αρχαιολόγο **Γιάννη Λώλο** για τις πολύτιμες υποδείξεις του.

-Τον σπηλαιολόγο **Γιώργο Αβαγιανό** για την άμεση αποστολή στοιχείων και διαφανειών για το σπήλαιο της Δροσοπηγής.

-Την **Αθηνά Μουλοπούλου** για τα σημαντικά

στοιχεία σχετικά με την Καστανιά

-Το **Ξενοδοχείο Ξενία Καστανιάς** για τις εξαιρετες υπηρεσίες του προσωπικού του και για τις θαυμάσιες συνθήκες διαμονής.

-Τέλος ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον ακάματο εκδότη του εξαιρετου περιοδικού του Φενεού και της Στυμφαλίας "**Αίλυτος**", **Σπύρο Κ. Μιχόπουλο**, χωρίς την προθυμότατη συνεργασία και συμμετοχή του οποίου, το άρθρο θα ήταν σημαντικά φτωχότερο.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Περ. "Αίλυτος", τεύχος 23-25, έτος Θ'2001.

2. Α. Κουμούση, Δρ. Αρχαιολόγος-Βυζαντινολόγος, περιοδ. "Αίλυτος", ο.π.

3. Η αγνήθα είναι το υφαντικό βάρος, από πέτρα τρυπημένη ή πηλό, που κρεμούσαν οι υφαντές στις άκρες των κλωστών του στημονιού για να τις κρατάει τεντωμένες.

4. Η Βρύση του Κρόθης είναι ίσως η παλαιότερη της Στυμφαλίας. Είναι πετρό-χτιστη και στην πλάκα που είναι εντοιχισμένη στην πρόσοψη αναγράφεται σκαλιστή η επιγραφή "14 Σεπτεμβρίου 1874". (Σ. Μιχόπουλος).

Στην πλατεία του Καίσαρι δεσπόζει η επιβλητική εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος.

Τα Σαββατοκύριακα οι ροδοψημένες "γουρνοπούλες" αποτελούν πρόκληση για ντόπιους και επισκέπτες της Στυμφαλίας.

δεκαετία. Συνδιοργάνωση με την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις το πρώτο δεκαήμερο του Αυγούστου στην Αρχαία Στύμφαλο και στη Μονή Ζαρακά.

ΓΙΑ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Πενθήμερη εμποροπανήγυρις από τις 11 Σεπτεμβρίου (Ζωοδόχου Πηγής) με πλήθος επισκεπτών για αγορές και φαγητό.

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ : 27470-22596
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΑΥΚΑΣ:
Επίσκεψη και ξενάγηση μετά από προσυνεννόηση με τον Γιώργο Ρηγόπουλο στα τηλ. 27470/ 31228 και 6973/424694.

ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ

ΑΠΟ ΑΘΗΝΑ: 150 ΧΛΜ
ΑΠΟ ΘΕΣ/ΝΙΚΗ:600 ΧΛΜ

ΔΙΑΜΟΝΗ:

"ΞΕΝΙΑ" ΚΑΣΤΑΝΙΑΣ : 27470-61283
ΕΝΟΙΚ. ΔΩΜΑΤΙΑ-ΤΑΒΕΡΝΑ "ΤΟ ΣΤΕΚΙ" (ΚΑΣΤΑΝΙΑ)
ΕΥΑΓΓ. ΔΕΛΑΚΗΣ 27470/61270 61297
-HOTEL-ΨΗΣΤΑΡΙΑ "ΛΕΩΝΙΔΑΣ" (ΚΑΡΤΕΡΙ) Γ. ΔΑΛΛΑΒΑΓΚΑΣ 27470/31213
-HOTEL-ΨΗΣΤΑΡΙΑ "ΣΤΥΜΦΑΛΙΑ" (ΣΤΥΜΦΑΛΙΑ) Ν. ΚΑΙ Β. ΓΚΟΥΒΑΤΣΟΣ 27470/22072

ΕΣΤΙΑΣΗ: Πολύ καλά ντόπια κρεατικά σε όλες τις ταβέρνες. Τα Σαββατοκύριακα "Γουρνοπούλα" στη σουβλα.

ΕΤΗΣΙΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΔΗΜΟΥ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ

ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: "Γιορτή των Πουλίων". Στη θέση "Σκάλα" εδώ και μια

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Περιοδικό "Αίψυτος, τεύχ. 23-25 (2001) και τεύχος 26-28 (2002).
- Π. Α. Καλλίρη, "Λίμνη Στυμφαλία, ένα ταξίδι στον μύθο και στην ομορφιά του μοναδικού ορεινού υγρότοπου της Πελοποννήσου".
- Τ.Α.Π. Στυμφαλίας (Δ' Φάση), Τελική αναπτυξιακή έκθεση και πρόγραμμα δράσης, Δεκ. 1997
- Τ.Ε.Δ.Κ Νομού Κορινθίας, "ΚΟΡΙΝΘΙΑ", Κόρινθος 2000
- Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, "ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ", Αθήνα 1994
- ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ, Τόμος 7, Αρχαδικιά, εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1992
- Κ. Ι. Καραμήτσου, "Η ΕΥΑΝΔΡΟΣ ΚΑΣΤΑΝΙΑ", μέρος ΠΡΩΤΟΝ, Καστανιά 1997
- Γ. Μπουζιώτη, "ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗ ΚΟΡΙΝΘΙΑ", Αθήνα 1985
- Δελτίο Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας. Τόμος XIX, Τεύχος 1, 1983-88, "Βαραθρόδες Σπήλαιο Στυμφαλίας Δροσοπηγής Κορινθίας, Α. Πετρόχειλου.
- Σ. Μίχα, Δ. Πιτσούνη, Χ. Σκούρη "ΛΑΥΚΑ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ", εκδ. Αδελφότης Λαυκιωτών Αθήνας, Αθήνα 1979
- Σ. Σπυρόπουλος, "ΚΕΦΑΛΑΡΙ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ, ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΤΟΥ ΝΤΟΥΣΙΑ", υπό έκδοση.

Το γραφικό Καφεποτωπώλειο - Μεζεδοπωλείο "Πλάτανος" της Αθηνάς Μουλοπούλου στην πλατεία της Καστανιάς (τηλ. 27470/61236 και 6944/383460).

Χάρτης της περιοχής Στυμφαλίας , (Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ).

